

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi

Cumhuriyet Theology Journal

| cuid.cumhuriyet.edu.tr |

Founded: 1996

Available online,e- ISSN: 2528-987X

Publisher: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Debates on the Lineage of the Fatimids

Furkan Erbaş^{1,a,*}

¹ Igdir University, Faculty of Theology, Department of Islamic History, Igdir/Türkiye

* Corresponding author

Research Article

History

Received: 15/01/2025

Accepted: 04/04/2025

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright: This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

ABSTRACT

In the history of Islām, many positive and negative things have been said about the lineage of the dynasty that belonged to the Ismā'īlī branch of Shiism and called themselves Fātimids (297-567/909-1171) after the Prophet's daughter Fātimah, and this issue has come to the present day without a consensus. Undoubtedly, the period from the death of Ja'far al-Sādiq in 148/765, which constitutes the period of secrecy of the Ismā'īlī call, to the emergence of the first public imam and caliph Ubaydullāh al-Mahdi in 296/908 in Ifrīqiyya constitutes the biggest obstacle in clarifying the lineage of the Fātimids. In this period, the Ismā'īliyya imams continued their activities underground by remaining hidden (the period of setr) due to the pressure of the Abbāsids. In addition, the fact that this period of secrecy lasted for a long time and included many unknowns was one of the factors that made it difficult to clarify the lineage of the Fātimids, and this situation led to doubts about their belonging to the Ahl al-Bayt, contrary to their claims. On the other hand, the fact that the leaders of the sect kept their names secret or used pseudonyms and code names in order to carry out the da'wah in a healthy and functional manner, as well as the Abbāsids efforts to link their lineage to a different lineage that was not from the Ahl al-Bayt helped to increase this suspicion. Also, the indifference of the Fātimid caliphs to the many negative comments and discourses about their lineage and their lack of effort to create an official genealogy of their lineage seem to have contributed to this difficulty. Historians of Islām and sects are divided into two groups: those who argue that the Fātimids lineage is based on Ahl al-Bayt and those who do not. While most of the historians of Islām and sects, especially the Sunnites, who provided information about the Fātimids stated that their lineage was not authentic, Ibn Khaldūn, al-Maqrīzī and Shi'ite authors argued that their lineage was authentic with various evidences. Although some new materials have emerged, the debate on the genealogy of the Fātimids continues in the modern period. The studies are important in terms of showing how much different and complex information is available about the progeny of the Fātimids. Although there are some partial studies in our country that address the approach to the lineage of the Fātimids, these studies have merely drawn attention to the problematic issues regarding lineage. The main goal of this study, which was prepared by taking into account the many narrations conveyed by historians of Islām and sects about the progeny of the Fātimids, is to present a different perspective on the progeny of the Fātimids. This study aims to contribute to the literature by analysing the narrations and interpretations about the progeny of the Fātimids as well as making evaluations based on these narrations and interpretations, and by revealing two different attitudes about the progeny of the Fātimids. In this study, it was determined that the fact that the Fātimids, about whom many negative statements were made, seemed to be indifferent to this situation was closely related to the fact that they were a rising political and military power in the Islāmic world since the middle of the 4th/10th century.

Keywords: Islamic History, Shi'a, Ismā'īliyya, Fātimids, Lineage

Fâtımîler'in Nesebi Hakkındaki Tartışmalar

Süreç

Geliş: 15/01/2025

Kabul: 04/04/2025

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Telif hakkı: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

ÖZ

Şiîliğin İsmâîlîlik koluna mensup olan ve kendilerini Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma'ya nispetle Fâtımîler (297-567/909-1171) olarak adlandıran hanedanlığın bağlı bulunduğu nesep hakkında İslâm tarihinde olumlu-olumsuz pek çok söz söylenmiş, üzerinde bir konsensüs sağlanamadan bu konu günümüze kadar gelmiştir. Kuşkusuz İsmâîlî davetin gizlilik dönemini teşkil eden Ca'fer es-Sâdık'ın 148/765 yılındaki ölümünden, ilk zâhir imam ve halife Ubeydullâh el-Mehdî'nin 296/908 yılında İfrîkiye'de ortaya çıkmasına kadarki süreç, Fâtımîler'in nesebinin netleştirilmesi noktasında en büyük engeli teşkil etmektedir. Zira bu süreçte İsmâîlîyle imamları Abbâsîler'in baskısından dolayı gizlenmeyi (setr dönemi) sürdürerek faaliyetlerine yer altında devam etmişlerdir. Ayrıca söz konusu gizlilik sürecinin uzun sürmesinin yanında birçok meçhulü de bünyesinde barındırıyor olması, Fâtımîler'in nesebini netleştirmeyi zorlaştıran âmillerden olmuş ve bu durum onların iddia ettiklerinin aksine Ehl-i beyt'e aidiyetleri noktasında kuşku duyulmasına sebebiyet vermiştir. Öte yandan davetin sağlıklı ve işlevsel bir şekilde yürütülebilmesi için mezhebin başında bulunan liderlerin isimlerinin gizli tutması ya da takma isim kullanmaları, ayrıca Abbâsîler'in onların nesebini Ehl-i beyt'ten olmayan farklı bir nesebe bağlama çabaları bu kuşkunun artmasına yardımcı olmuştur. Bununla birlikte Fâtımî halifelerinin, nesepleri hakkında yapılan birçok olumsuz yorum ve söylemi dikkate almayarak bu noktada kayıtsız kalmaları ve resmî bir nesep seçerisi oluşturma noktasında gayret göstermemeleri de bu zorluğu artırmaya etki etmiş görünmektedir. İslâm ve mezhepler tarihçileri Fâtımîler'in nesebinin Ehl-i beyt'e dayandığını savunanlar ve savunmayanlar olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Başta Sünnîler olmak üzere Fâtımîler hakkında bilgi veren İslâm ve mezhepler tarihçilerinin pek çoğu onların nesebinin sahih olmadığını ifade ederken; İbn Haldûn, Makrîzî ve Şîî müellifler neseplerinin sahih olduğunu çeşitli delillerle öne sürmüşlerdir. Her ne kadar bazı yeni materyaller ortaya çıkmış olsa da modern dönemde de Fâtımîler'in nesebi hakkındaki tartışmalar devam etmektedir. Ortaya konulan çalışmalar, Fâtımîler'in nesebi hakkında ne kadar farklı ve karmaşık yapıda bilgi olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Ülkemizde Fâtımîler'in nesebine yönelik yaklaşımın ele alındığı bazı kısmî çalışmalar bulunmakla birlikte bu çalışmalarda daha çok nesep hususundaki problematik durumlara dikkat çekilmekle yetinilmiştir. İslâm ve mezhepler tarihçilerinin Fâtımîler'in nesebi hakkında aktardıkları birçok rivayetin dikkate alınarak hazırlandığı bu çalışmanın ana hedefi Fâtımîler'in nesebine yönelik farklı bir bakış açısını ortaya koymaktır. Ele alınan çalışmada Fâtımîler'in nesebi hakkındaki rivayet ve yorumların incelenmesinin yanında bunlar üzerinden değerlendirmelerde bulunulması, Fâtımîler'in nesebi hakkında gelişen iki ayrı tavır ortaya koyması açısından literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. Araştırmada nesepleri hakkında pek çok olumsuz söz söylenen Fâtımîler'in bu duruma karşı kayıtsız davranıyor gibi görünmelerinin, 4./10. yy.'ın ortalarından itibaren İslâm dünyasında siyasî ve askerî açıdan yükselen bir güç olmalarıyla yakından ilgili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Şîa, İsmâîliyye, Fâtımîler, Nesep.

Giriş

Şîa mezhebinin İsmâiliyye koluna mensup olan Fâtımîler'in nesebi hakkında geçmişten günümüze kadar birçok şey ifade edilmiştir. Ehl-i beyt'e mensup olduklarını iddia eden hanedan hakkında başta Sünnî müellifler olmak üzere birçok İslâm ve mezhepler tarihçisi, Fâtımîler'in nesebinin Hz. Peygamber'e dayanmadığını çeşitli rivayetler ile ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu durum Fâtımîler'in nesebi hakkında birbirini tutmayan birçok nesep zincirinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bununla birlikte Sünnî müelliflerden İbn Haldûn ve Makrîzî'nin çeşitli tarihi ve sosyolojik verilerden hareketle Fâtımîler'in Ehl-i beyt'e mensup olduğunu ısrarla savunmaları dikkat çekicidir. Neticede Fâtımîler'in nesebi konusu üzerinde ortaya çıkan tartışmalar tarihçiler ve günümüz araştırmacılar arasında konsensüs sağlanamamış olmasına sebebiyet vermiştir. İlgili çalışmada Fâtımîler'in nesebi hakkında İslâm ve mezhepler tarihi eserlerinin birçoğunda serdedilen farklı rivayetleri ortaya koymaya çalışacağız. Bu vesileyle Fâtımîler'in nesebi hakkında olumlu ve olumsuz görüş belirten müelliflerin yaklaşımlarını net bir şekilde göstermeye çalışacağız. Diğer taraftan bu çalışma Fâtımîler'in nesebinin Ehl-i beyt'e aidiyeti sorunu ile ilgili ortaya atılan birçok rivayetin çıkış nedeni hakkında bilgi vermeyi sağlayacak, neticede bir konu etrafında dönen yığınla rivayetin nasıl oluşabildiğine tanıklık etmeye yardımcı olacaktır. Ayrıca bazı müsteşrik ve İslâm tarihi araştırmacılarının da bu konu hakkındaki görüşlerine yer verecek, böylece modern dönemdeki tutumu ele alacağız. Modern dönemde Fâtımîler'in nesebi hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında Arap dünyasında Abdülhalim Üveys'in *Kazıyyetü nesebi'l-Fâtımiyyîn* adlı çalışması ile Ukbe İbn Müdevvir'in *Tahkîkü'n-Nesebi'l-Fâtımiyyîn Beyne'l-Müeyyedîn ve'l-Münkerîn* adlı çalışmaları ön plana çıkmaktadır. Mevcut çalışmalar, Fâtımîler'in nesebi hakkında zikredilen rivayetleri bir araya getirmekten öteye geçmemektedir. *The Origins of İsmâ'ilism* adlı eseriyle Bernard Lewis ise Fâtımîler'in nesebi hakkında en özgün ve kapsamlı değerlendirmeleri ortaya koymuş görünmektedir. Eser çalışmamıza önemli ölçüde katkı sunmuştur. Ülkemizde ise Fâtımîler'in nesebi hakkında bir çalışmaya tesadüf etmemiş olmamız, bizi bu çalışmayı hazırlamaya iten önemli bir âmil olmuştur. Ele aldığımız çalışma üç bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde Fâtımîler'in nesebinin netleştirilmesi hususundaki zorluklar tespit edilmiştir. İkinci bölümde bu konuda İslâm ve mezhepler tarihçilerinin görüşleri ve bunlar üzerinden değerlendirmeler ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise bazı Modern dönem araştırmacıların yaklaşımlarına değinilmiştir.

1. Fâtımîler'in Nesebinin Belirlenmesi Noktasında Bazı Zorluklar

Fâtımîler'in nesebinin netleştirilmesi hususunda güçlük çekilen en önemli safha İsmâilî davetin gizlilik dönemidir (setr dönemi). Ca'fer es-Sâdık'tan (öl. 148/765) sonra oğlu İsmâil b. Ca'fer (öl. 138/755-56 [?])¹ ve ondan sonra oğlu Muhammed b. İsmâil el-Mektûm'un (öl. 179/795 [?])² imâmetlerinin ardından davetin nasıl bir seyir izlediği tam olarak tespit edilememektedir. Kuşkusuz Muhammed b. İsmâil'in ölümünün ardından Abbâsîler'in artan baskısının davetin açıktan yapılmasının önünde engel teşkil etmesi ve bu yüzden davetin gizlice yürütülmek zorunda kalması, gizlilik dönemindeki davet sürecinin açığa çıkarılmasına büyük etki etmiştir.³ Dolayısıyla Muhammed b. İsmâil'den ilk zâhir Fâtımî halifesi Ubeydullâh el-Mehdî'nin (297-322/909-934) İfrîkiye'de ortaya çıkmasına kadarki

¹ Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Hasan Onat, "İsmâil b. Ca'fer es-Sâdık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/91-92.

² Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Farhad Daftary, "Muhammed b. İsmâil el-Mektûm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/541-542.

³ Muzaffer Tan, *Haşşâşiliğin Tarihî Arka Planı İsmâilî Davet Yapılanması* (Ankara: Maarif Mektepleri Yayınevi, 2017), 29.

yaklaşık bir asırlık süreçte İsmâiliyye imamları⁴ davet faaliyetlerini gizli şekilde sürdürmek zorunda kalmışlardır.⁵ İsmâilî davetin Ubeydullâh'a kadar kesintisiz ve sorunsuz bir şekilde gelmiş olması gizli davet döneminin dinamik, hiyerarşik ve homojen bir kesim tarafından yürütüldüğüne işaret etmesi bakımından önemlidir.⁶ Davetin gizlilik içerisinde yürütüldüğü bu süreçte aynı zamanda davet yapılanmasının temellerinin atılmıştır.⁷

Gizlilik sürecinin uzun sürmesinin yanında birçok meçhulleri bünyesinde barındırıyor olması, Fâtımîler'in Ehl-i beyt'e aidiyeti noktasında kuşku duyulmasına sebebiyet vermiştir.⁸ Diğer taraftan belli bir dönemde davetin sürdürülebilirliği için mezhebin başında bulunan imamların isimlerini gizli tutmaları,⁹ takma ad ve kod isim kullanmaları, takıyyeye başvurmaları ve hasımları olan Abbâsîler'in Fâtımîler'in nesebini Ehl-i beyt'ten olmayan başka bir nesebe bağlama gayretleri¹⁰ bu kuşkunun artmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca bazı araştırmacıların öne sürdüğü üzere İsmâil b. Ca'fer es-Sâdık'ın oğlu Muhammed el-Mektûm'un ölümü ve Mehdî'nin zuhûru arasındaki yaklaşık yüz yıllık gizlilik sürecinde iki paralel imamlık çizgisinin (müstekar/asıl imam, müstevda'/emanetçi vekil) benimsenmiş olması¹¹ da söz konusu muğlaklığa etki etmiş görünmektedir. Öte yandan Fâtımîler'in kurucusu Ubeydullâh el-Mehdî'nin Yemen'de bulunan bir İsmâilî gruba yazmış olduğu mektupta, soyunun Ca'fer es-Sâdık'ın oğlu İsmâil yerine onun

⁴ Bazı İsmâilî kaynaklarda adı geçen gizli imamlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Tan, *Haşşâşîliğin Tarihsel Arka Planı*, 30-38.

⁵ Bazı kaynaklarda İsmâilî davet faaliyetlerinin 286/899 yılına kadar Muhammed b. İsmâil adına sürdürüldüğü, Ubeydullâh el-Mehdî'nin imamlığını taraftarlarına açıklamasının ardından bu tarihten itibaren kendisine biat almaya başladığı şeklinde bilgiler aktarılmaktadır. Bu bilgiler Mehdî'nin henüz Selemiye'den Mağrib'e gitmeden önce imâmet iddialarını gündeme getirdiğini, fakat gizli davet devam ettiği için bunu sadece taraftarlarına bildirdiğini, Mağrib'e gittikten sonra imamlığını açıkça ilân ettiğini göstermektedir. Bilgi için bk. Ahmed b. 'Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*, nşr. Abdülmecîd et-Tarhînî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 25/137. Ayrıca bk. Ebû Bekr b. 'Abdillâh İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve camî'u'l-ğurer*, thk. Salâhaddîn el-Müneccid (Kahire: y.y., 1961), 6/51-52. İsmâilîler'in Ubeydullâh el-Mehdî dönemine kadar Muhammed b. İsmâil'in "Kâim" olarak geri döneceğini kabul ettikleri ve Muhammed'den sonra davete liderlik yapanların onun "hüccetleri" oldukları hususunda geniş bilgi için bk. Ebü'l-Kâsım Ca'fer b. Mansûrî'l-Yemen, *Kitâbü'l-keşf*, thk. Mustafâ Gâlib (Beyrut: Dârü'l-Endelüs, 1984), 97-98; Michael Brett, "The Mîm, the 'Ayn, and the Making of Ismâ'ilism", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 57/1 (1994), 30.

⁶ Farhad Daftary, "A Major Schism in the Early Ismâ'îlî Movement", *Studia Islamica* 77 (1993), 128.

⁷ Muzaffer Tan, "Erken Dönem İsmaililik ve Temel Görüşleri", *Ekev Akademi Dergisi* 39 (2009), 77.

⁸ Mustafa Öz - Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İsmâiliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/128.

⁹ Özellikle erken dönem İsmâilî kaynaklarında Ubeydullâh el-Mehdî'den Ca'fer es-Sâdık'a kadar ki süreçte görev alan şahısların hakkında bilgi verilmemesi ilginçtir. Muhtemelen onların bu tutumları "Allâh'ın gizlediğini açığa vurmama prensibi" ile yakından ilgilidir. bk. Eymen Fuâd Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısır tefsîrun cedîd* (Kahire: Dârü'l-Mısriyyeti'l-Lübnâniyye, 1992), 32.

¹⁰ 'Alî b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, thk. Ebü'l-Fidâ' Abdullâh el-Kâdî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987), 8/310-311; Farhad Daftary, *The Ismâ'ilîs Their History and Doctrines* (New York: Cambridge University Press, 2007), 100.

¹¹ Bernard Lewis, *The Origins of Ismâ'ilism: A Study of the Historical Background of the Fatimid Caliphate* (Cambridge: W. Heffer&Sons, 1940), 71-73.

hayattaki en büyük oğlu Abdullâh'a¹² dayandığını ifade etmesi Fâtımîler'in nesebi konusunda var olan tartışmaları daha da çıkmaza sokmuş görünmektedir.¹³ Bütün bunların yanında ortaya koydukları "Allah'ın gizlediğini açığa çıkarmama" prensibinden hareketle sessiz kalma politikasını takip etmeleri de¹⁴ Fâtımîler'in nesebi hakkında pek çok olumsuz yorum ve söylemlere zemin hazırlamıştır.

2. İslâm ve Mezhepler Tarihçilerinin Görüşleri

İslâm tarihinde Fâtımîler hakkında bilgi veren pek çok müellif onların nesebi hakkında da bilgi aktarma ihtiyacı hissetmiştir. Sünnî tarihçilerden Fâtımîler'in kurucusu olan Ubeydullâh el-Mehdî'nin nesebini Ali b. Ebî Tâlib'e kadar intikal ettirenlerin yanında, onun Mecûsî ve putperest bir kimse olan Deysân'dan¹⁵ geldiğini ve hatta Yahudî asıllı Haddâd veya Meymûn el-Kaddâh'ın¹⁶ torunu olduğunu söyleyenler de olmuştur. Şîa kaynaklarının büyük bir kısmı ise Ubeydullâh'ın nesebini Ali b. Ebî Tâlib'e dayandırmaktadırlar.¹⁷ Sünnî tarihçilerden İbnü'l-Esîr, öncelikle ulemanın onların nesepleri hakkında ihtilâfa düştüklerini belirterek, neseplerinin Ali b. Ebî Tâlib'e dayandırıldığı iki ayrı nesep silsilesi zikretmektedir. Buna göre Fâtımîler'in kurucusu olan Mehdi'nin nesebi ile ilgili ilk olarak, Muhammed b. Abdullâh b. Meymûn b. Muhammed b. İsmâil b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib şeklinde nesep silsilesini verirken; bir diğeri olan Ubeydullâh b. Ahmed b. İsmâil es-Sânî b. Muhammed b. İsmâil b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib silsilesini vermektedir.¹⁸ Onun aktardığı her iki nesep silsilesinde de Ubeydullâh'ın Ali b. Ebî Tâlib'in soyundan geldiği görülmektedir. Ayrıca İbnü'l-Esîr eserinde kendisinin Fâtımîler'in nesebinin sıhhatiyle alakalı bazı önde gelen Şîilere sorular sorduğunu, onların verdikleri cevaplarda nesebin sıhhatinin tereddüde yer bırakmayacak şekilde açık ve net olduğunu ifade ettiklerini belirtmekte, ancak bir grubun da neseplerinin sahih olmadığını ve hatta bir kısmının aşırı giderek onun Yahudi¹⁹ soyundan geldiğini söylediklerini ifade etmektedir.²⁰ Verdiği bilgilerde her ne kadar Fâtımîler'in nesebi hakkında net bir kanaat ortaya koymamasına

¹² Sa'd b. 'Abdullâh el-Kummî, *Kitâbü'l-makâlât ve'l-fırak*, nşr. Muhammed Cevâd Meşkûr (Tahrân: Matbaatu Haydarî, 1903), 87.

¹³ Farhad Daftary, *Muhallif İslâm'ın 1400 Yılı İsmâililer Tarih ve Kuram*, çev. Ercüment Özkaya (Ankara: Rastlantı Yayınları, 2001), 159-160. Mehdi'ye göre Abdullâh b. Ca'fer takıyye sebebiyle İsmâil b. Ca'fer adını kullanmış ve onun halefleri de aynı şekilde Muhammed b. İsmâil isimlerini kullanmışlardı. Bilgi için bk. Daftary, *The Ismâ'îlîs*, 101.

¹⁴ Bu noktada sadece Fâtımîler'in kurucusu Ubeydullâh el-Mehdî'nin imâmeti yeniden tanzim etmek için bir çabası görülmektedir. Onun oluşturmuş olduğu nesep silsilesi hakkında bilgi için bk. Ali Avcu, "Fâtımî İmâmet Anlayışında Değişim Süreci", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2011), 155-159.

¹⁵ Deysân'ın tarihi şahsiyeti, kimliği ve hakkında söylenenler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Prince P. H. Mamour, *Polemics on the Origin of the Fatimi Caliphs* (Karachi: Indus Publications, 1979), 30-42.

¹⁶ Meymûn el-Kaddâh'ın hakkında geniş bilgi edinmek için bk. Lewis, *The Origins of Ismâ'ilism*, 21-22, 34-36, 46-47, 54-67, 71-73, 76-77; Wladimir Ivanow, *Ibn al-Qaddah (The Alleged Founder of Ismailism)* (Bombay: Ismaili Society, 1957).

¹⁷ Muhammed Süheyl Takkûş, *Târîhu'l-Fâtımiyyîn fî şimâli İfrîkiye ve Mısır ve Bilâdi's-Şâm* (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2001), 54.

¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/446.

¹⁹ Fâtımîler'in soyunun Yahudiler'den geldiğine dair tartışmalar için bk. Mamour, *Polemics*, 101-118.

²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/447.

rağmen İbnü'l-Esîr, daha çok onların Ali b. Ebî Tâlib'in soyundan geldiklerini kabul ediyor gibi gözükmektedir.²¹

Bahrî Memlûkler döneminde kadılık ve tarihçilik vasıflarıyla bilinen Sünnî âlim İbn Abdüzzâhir, Fâtımîler'in nesebini Ali b. Ebî Tâlib'e kadar dayandıranlardandır. Dördüncü Fâtımî Halifesi Mu'izz-Lidînillâh hakkında bilgi aktardığı yerde onun nesebini Ebû Nizâr Ma'ad Mu'izz-Lidînillâh b. Ebû Tâhir İsmâil Mansûr-Billâh b. Ebü'l-Kâsım Muhammed Kâim-Biemrillâh b. Ebû Muhammed Abdullâh el-Mehdî b. Muhammed b. Hüseyin b. Sa'îd b. Ahmed b. Abdullâh b. Muhammed b. İsmâil b. İmam Ca'fer es-Sâdık b. İmam Muhammed el-Bâkır b. İmam Ali b. Zeynelabidîn b. İmam Hüseyin b. İmam Ali b. Ebî Tâlib şeklinde zikredip bu silsilenin onlara dayandırılan sahih nesep olduğunu ifade etmiştir.²² Şîî tarihçi İbnü't-Tıktakâ da eseri *el-Fahrî* de Ubeydullâh'ın nesebini Ebû Muhammed Ubeydullâh b. Ahmed b. İsmâil es-Sâlis b. Ahmed b. İsmâil es-Sânî b. Muhammed b. İsmâil el-A'rac b. Ca'fer es-Sâdık şeklinde vererek bu silsileye nesep âlimleri tarafından itimat edildiğini aktarmaktadır.²³ Ancak görüldüğü üzere İbn Abdizâhir'in vermiş olduğu nesep silsilesi ile İbnü't-Tıktakâ'nın vermiş olduğu silsile arasında ciddi farklılıklar vardır. Memlûkler dönemi tarihçisi İbn Fazlullâh el-'Umerî de nesep silsilesini Ebû Muhammed Ubeydullâh el-Mehdî-Billâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. İsmâil b. Ca'fer es-Sâdık b. Muhammed el-Bâkır b. Ali Zeynelabidîn b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib şeklinde vererek Fâtımîler'in nesebinin Ali b. Ebî Tâlib'e dayandığını savunmaktadır.²⁴

Fâtımî Devleti kurucusu Ubeydullâh el-Mehdî'nin nesebinin Ali b. Ebî Tâlib'e dayandığını savunanlardan en önde geleni şüphesiz İbn Haldûn'dur. Yapmış olduğu değerlendirmede zayıf düşmüş olan Abbâsî halifelerine yaranmak adına birçok tarihçinin düşmanları olan Fâtımîler'i yermek için gayret ettiklerini ve bu noktada gerçek delillerden yoksun bir şekilde hareket ettiklerini belirtmektedir. Hâlbuki Ubeydullâh'ın Mağrib'e göndermiş olduğu Dâî Ebû Abdullâh eş-Şîî'nin burada başarılı olduktan sonra efendisini Mağrib'e çağırması üzerine Ubeydullâh'ın doğu'dan kaçarak bölgeye hareket ettiğini ve Mağrib'e gidinceye dek birçok tehlike atlattığını, Abbâsî Halifesi Mu'tazid'in (279-289/892-902) onu gittiği her yerde takip ettirdiğini belirterek bu yaşananların bile başlı başına Fâtımîler'in Ali b. Ebî Tâlib'in neslinden geldiğini gözler önüne sermeye yeterli olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan Fâtımîler'in nesebinin şüpheli ya da yalan olması iddiasının, devletin ilerleyen süreçte güçlenerek birçok bölgede hâkim duruma gelmiş olması ve arkasında kuvvetli bir destekçi kitlesi bulunması ile çelişkili olduğuna dikkat çekmektedir. Yine İbn Haldûn Fâtımîler'in devletleri yıkıldıktan sonra bile taraftarları tarafından sevmeye devam ettiğini, sevenlerinin onların Ca'fer es-Sâdık'ın soyundan geldiklerine inandıklarını belirtmektedir. Bununla birlikte İbn Haldûn'un dikkat çekici bir şekilde Fâtımî dâîlerinin gittikleri bölgelerde başarılı olması ile birlikte taraftarlarının artmaya başlamasının Abbâsî Devleti'nin dikkatini çekmiş olduğunu, bundan ötürü devletin kendilerine kuşku ile yaklaşp onları gözetim altında tutmaya başladığını, neticede onların önde gelenlerinin bulundukları yerlerde saklanarak yaşamaya çalıştıklarını, örneğin Ubeydullâh el-Mehdî'nin atası İmam Muhammed b. İsmâil'e Şîîler'in mektûm (saklanmış) adını verdiklerini ifade ederken; benzer bir şekilde Emevî hâkimiyeti altında Abbâsî davetinin de bu şartlar altında yayıldığına gönderme yaptığı görülmektedir.

²¹ Abdülhalîm Üveys, *Kaziyetü nesebi'l-Fâtımiyyîn* (Kahire: Dârü's-Sahve, 1985), 3-4.

²² Muhyiddîn 'Abdullâh İbn 'Abdizâhir, *er-Ravzatü'l-behiyyetü'z-zâhire fî hutatî'l-Mu'izziyyetî'l-Kâhire*, nşr. Eymen Fuâd Seyyid (Kahire: Dârü'l-Arabiyyeti Li'l-Kitâb, 1996), 6-7.

²³ Muhammed b. 'Alî İbnü't-Tıktakâ, *Kitâbü'l-fahrî* (Beyrut: Dârü Sâdır, ts.), 263.

²⁴ Şihâbüddîn Ahmed İbn Fazlullâh el-'Umerî, *Mesâlikü'l-ebâr fî memâlikî'l-emsâr*, thk. Mehdi en-Necm (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971), 24/74.

460/1067-68 yılında Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh (381-422/991-1031) döneminde Bağdât'ta Fâtımîler'in neslinin Hz. Peygamber'e dayanmadığına dair Abbâsîler tarafından bir nesep şeceresi hazırlatıldığını ve daha sonra onların nesli hakkında olumsuz ifadede bulunanların bu hakikate uygun olmayan şecereye göre konuştuklarını belirten İbn Haldûn, ayrıca Abbâsî Halifesi Mu'tazîd'in²⁵ Ubeydullâh el-Mehdî hakkında Mağrib'de hüküm süren Ağlebîler'e ve Midrârîler'e göndermiş olduğu mektupların, onların neseplerinin Hz. Peygamber'e kadar ulaştığını ispat eden birer vesika ve şahit olduklarını ifade etmektedir.²⁶ Görüldüğü üzere İbn Haldûn Fâtımîler'in nesebi hakkında sosyolojik bazı çıkarımlarda bulunmaya çalışarak Ubeydullâh el-Mehdî'nin nesebinin Ali b. Ebî Tâlib'den geldiğini kabul etmektedir.

Fâtımîler hakkında yazdığı eserler ile tanınan tarihçi Makrîzî de hocası İbn Haldûn gibi düşünmektedir. Makrîzî, eserinde Ubeydullâh'ın nesebinin Yahudi ve Mecûsi menşeli olduğuna dair rivayetleri geniş bir şekilde ele alıp tartışmış,²⁷ bu rivayetlerin doğru olmadığını, Fâtımî Devleti'nin kurulduğu andan itibaren büyük başarılarla imza attığını ve kazandıkları başarıların onların neseplerinin sahih olduğuna delalet ettiğini ifade etmiştir.²⁸ Makrîzî, ayrıca Ubeydullâh el-Mehdî'nin biyografisi hakkında vermiş olduğu bilgilerde onun nesebinin sahih olduğu yönündeki bilgilere de eserinde genişçe yer vermiştir.²⁹ Öte yandan Makrîzî'nin aktardığı şecerelerin Ubeydullâh el-Mehdî'nin Mağrib'de devleti kurduktan sonra Yemen'e göndermiş olduğu mektuptaki şecereler ile benzerlik arz etmesi³⁰ dikkat çekmektedir. İsmâîlî müelliflerinden Ca'fer b. Mansûrî'l-Yemen'in (öl. 360/970 [?]) eserinde yer aldığı şekliyle imamların gizlenmek adına Mübârek, Meymûn ve Sa'îd şeklinde takma isimler kullanmış olduklarını ifade etmesi de Makrîzî'nin bilgilerini doğrular niteliktedir.³¹

Fâtımîler'in kurucusu Ubeydullâh el-Mehdî'nin nesebinin Ali b. Ebî Tâlib'e dayanmadığını savunanlara gelince bunlar ekseriyeti oluşturmaktadırlar. Özellikle birçok Sünnî İslâm tarihçisi Ubeydullâh'ın nesebinin Ali b. Ebî Tâlib ile ilişkisi olmadığını iddia etmişler ve hânedanı küçümsemek adına genelde Fâtımîler ifadesini kullanmak yerine Arapça'da ism-i tasğîr kalıbında kullanılan Ubeydîler ifadesini tercih etmişlerdir.³² İki önemli husus iddialarının temel dayanağını

²⁵ Quatremère eserinde Muktedir-Billâh olarak vermektedir. bk. Etienne-Marc Quatremère, "Sur La Dynastie Des Khalifes Fatimides", *Journal Asiatique* 3/2 (1836), 109.

²⁶ 'Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, nşr. Abdullâh Muhammed ed-Dervîş (Dimaşk: Dârü Ya'rub, 2004), 1/107-110.

²⁷ Ahmed b. 'Alî el-Makrîzî, *İttî'âzu'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtımiyyîne'l-hulefâ'*, thk. Cemâlüddîn eş-Şeyyâl (Kahire: Meclisü'l-a'lâ li's-şuûni'l-İslâmiyye, 1996), 1/22-35.

²⁸ Ahmed b. 'Alî el-Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hitati ve'l-âsâr*, thk. Muhammed Zeynuhum-Medîha eş-Şerkâvî (Kahire: Mektebetü Medbûlâ, 1998), 2/26-28. Makrîzî'nin bu tutumu Şemseddîn es-Sehâvî gibi bazı muhaddisler tarafından Şiîlikle suçlanmasına neden olmuştur. bk. İrfan Aycan - M. Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 148.

²⁹ Bu rivayetler hakkında geniş bilgi için bk. Ahmed b. 'Alî el-Makrîzî, *Kitâbü'l-mukaffâ' el-kebîr*, thk. Muhammed el-Ya'lâvî (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1991), 4/523-525; Quatremère, "Sur La Dynastie", 114-117.

³⁰ Ebû'l-Kâsım Ca'fer b. Mansûrî'l-Yemen, *Kitâbü'l-ferâiz ve hudûdü'd-dîn, fî nesebi'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn* içerisinde, thk. Hüseyin Hamdânî (Kahire: American University of Beirut Press, 1958), 10-11. Bu mektup hakkında kapsamlı bir inceleme için ayrıca bk. Abbas Hamdani - François de Blois, "A Re-Examination of al-Mahdî's Letter to the Yemenites on the Genealogy of the Fatimid Caliphs", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 2 (1983), 173-207.

³¹ Ca'fer b. Mansûrî'l-Yemen, *Kitâbü'l-ferâiz*, 9-10.

³² Daftary, *Muhallif İslâm'ın 1400 Yılı*, 185.

oluşturmaktadır. Bunlardan birincisi, İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist* adlı eserinde sözünü ettiği Ebû Abdullâh Muhammed b. Ali b. Rizâm et-Tâî el-Kûfî'nin³³ İsmâîlîlere reddiye olarak yazdığı günümüze ulaşmayan eserindeki³⁴ bilgiler olmuştur.³⁵ İbn Rizâm'ın verdiği bilgileri hicrî dördüncü yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Ehû Muhsin olarak da bilinen Şerîf Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ahmed b. İsmâîl b. Muhammed b. İsmâîl b. Ca'fer es-Sâdık da Fâtımî halifelerinin nesebini ta'n etmek için yazdığı eserinde büyük ölçüde kullanmıştır.³⁶

İbn Rizâm ve Ehû Muhsin'in ifade ettikleri ve birçok Sünnî İslâm tarihçisinin de delil olarak kullandıkları bilgilere bakacak olursak; Ubeydullâh'ın atası olarak Abdullâh b. Meymûn el-Kaddâh adında birisi gösterilmektedir. İbn Rizâm ve Ehû Muhsin, Abdullâh'ın babası Meymûn'un, Ali b. Ebî Tâlib'e ulûhiyet atfeden Ebü'l-Hattâb Muhammed b. Ebî Zeyneb'in takipçilerinin kurmuş olduğu Meymûniyye adında bir fırkaya nispet edildiğini, baba Meymûn ve oğlu Abdullâh'ın Deysânî olduğunu, ayrıca Abdullâh'ın peygamber olduğunu iddia ettiğini ve bu iddiasını bazı entrikalar ile desteklediğini belirtmektedir. Onun aktardığına göre Abdullâh ölünce kendisinden sonra Muhammed başa gelmiş, onun ölümünün ardından çıkan ihtilâf neticesinde davetin başına torunu Sa'îd b. Hüseyin b. Abdullâh b. Meymûn geçmiştir. Sa'îd daha sonra Mağrib'e gidince kendisinin Fâtımî olduğunu ilân ederek Ubeydullâh adını almıştır. Burada iddia ettiği nesebinin kabul görmediğini anlayınca ortaya bir gulâm/hizmetli çıkarıp onun Muhammed b. İsmâîl'in oğlu Ebü'l-Kâsım Hasan olduğunu iddia etmiş ve kendisinden sonra yönetimi ona bırakmıştır.³⁷

Ubeydullâh'ın nesebinin Ali b. Ebî Tâlib'e dayanmadığını iddia eden Sünnî İslâm tarihçilerinin bu noktadaki ikinci dayanakları Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh döneminde Fâtımîler'in nesebini eleştirmek için 402/1011 yılında yayımlanan birçok Şîî ve fakihin imzaladıkları el-Mahdar (Bağdat Beyannamesi)³⁸ olmuştur. İbn Rizâm-Ehû Muslim anlatımının da etkilediği,³⁹ Fâtımîler'in Ali b. Ebî Tâlib'in soyuyla uzaktan yakından bir ilgileri olmadığını ifade eden bu beyanname, bizzat halife tarafından desteklenerek dönemin Fâtımî Halifesi Hâkim-Biemrillâh'a (386-411/996-1021) karşı koz olarak kullanılmıştır. Ayrıca Kâdir-Billâh'ın halefi Kâim-Biemrillâh döneminde (422-468/1031-

³³ Tercih edilen görüşe göre hicri dördüncü yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. bk. Makrîzî, *İtti'âzu'l-hunefâ*, 1/22.

³⁴ Mes'ûdî de İbn Rizâm'ın Bâtînî mezhebiyle ilgili reddiye yazdığını ifade etmektedir. Bk. 'Alî b. el-Huseyn el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, thk. Abdullâh İsmâîl es-Sâvî (Kahire: Mektebetü's-Şarki'l-İslâmî, 1938), 343. Makdîsî ise İbn Rizâm'ın eserinin adını *en-Nakz ale'l-Bâtiniyye* olarak vermektedir. bk. Mutaahhar b. Tâhir el-Makdîsî, *el-Bed' ve't-târîh*, thk. Cleament Huart (Paris: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1899), 1/137.

³⁵ Daftary, *The Ismâ'îlîs*, 101.

³⁶ Lewis, *The Origins of Ismâ'ilism*, 7; Abdullah Ekinci, *Ortadoğu'da Marjinal Bir Hareket: Karmatîler* (Ankara: Odak Yayınları, 2005), 88; Daftary, *The Ismâ'îlîs*, 101. Ehû Muhsin'in ifadeleri birçok yönden İbn Rizâm'ın verdiği bilgiler ile örtüştüğünden Makrîzî'nin eserinde yer verdiği bu bilgileri ayrıca detaylandırmaya gerek duymadık. Bilgi için bk. Makrîzî, *İtti'âzu'l-hunefâ*, 1/22-29; a.mlf, *el-Mukaffâ*, 4/525-528.

³⁷ Muhammed b. Ebî Ya'kûb İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut: Dârü'l-Marife, 2013), 264-266. Ayrıca bk. el-Makrîzî, *İtti'âzu'l-hunefâ*, 1/22-29.

³⁸ Bu beyannamenin detayları için bk. 'Abdurrahmân b. 'Alî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî tarihî'l-mülûki ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafâ Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 14/82-83; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/73; Ebü'l-Fidâ İsmâîl İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî (Riyad: Dârü Hicr, 1998), 15/537-540. Ayrıca bk. Shainool Jiwa, *The Baghdad Manifesto (402/1011): A Re-Examination of Fatimid-Abbasid Rivalry* (London: I.B. Tauris & Co., 2018), 27-55.

³⁹ Daftary, *The Ismâ'îlîs*, 101.

1075) 444/1052 yılında Hz. Ali'nin ve amcası Abbâs'ın soyundan gelenler, hukukçular ve bazı bilginlerin katıldığı bir toplantıda Fâtımî halifelerinin nesep iddiaları yalanlanarak esasında onların Mecûsîler'den Deysâniyye, Yahudiler'den ise Kaddâhiyye soyundan geldikleri ifade edilmiş, bu kapsamda hazırlanan bildiri/mahdar çoğaltılarak farklı bölge ve ülkelere gönderilmiştir.⁴⁰ Neticede Kâdir-Billâh ve Kâim-Biemrillâh dönemlerinde Fâtımî halifelerinin neseplerini ta'n etmek üzere sergilenen tavır amacına ulaşmıştır.

Zikredilen rivayetlere eserinde yer vererek Fâtımîler'in Ehl-i beyt'ten gelmediğini savunanlar kâhîr ekseriyeti oluşturmaktadırlar. Bunların başında kelamcı ve mezhepler tarihçisi Abdülkâhîr el-Bağdâdî gelmektedir. O, eserinde Sa'îd b. Hüseyin b. Ahmed b. Abdillâh b. Meymûn b. Deysân el-Kaddâh'ın ortaya çıktığını, daha sonra adını ve nesebini değiştirerek kendisine tâbi olanlara Ubeydullâh b. Hüseyin b. Muhammed b. İsmâil b. Ca'fer es-Sâdık olduğunu söylediğini belirtmektedir. Ayrıca Ubeydullâh'ın boş vaat ve kuruntular ile Mağrib'deki Kutâme kabilesi mensuplarını kandırdığını, onlara bir takım sihirbazlık ve kurnazlık numaraları gösterdiğini, onların da buna kanarak kendisine tâbi olduklarını belirterek Fâtımîler'in nesebini ta'n etmektedir.⁴¹ Fâtımîler'in nesebine yönelik el-Bağdâdî'den daha sert ifadeleri Ebû Şâme el-Makdîsî'de bulmaktayız: “Onlar (Peygamber'in kızı Fâtîma'ya neseplerini dayandırarak) şeref iddia ettiler. Ancak onların nesepleri bir Mecûsî ya da bir Yahudî'ye dayanmaktadır. Onlar devletlerine Fâtımî Devleti ve Alevî Devleti diyorlar. Ancak onların devleti Yahudî ya da dinsiz Bâtînî Mecûsî Devleti'dir. Minberlerde hatiplerine neseplerini söylemelerini ve mescitlerin duvarlarına yazmalarını emretmeleri onların yüzüzlüklerindendir.”⁴²

İbn Hallikân ise eserinde Ubeydullâh el-Mehdî'nin nesebi hakkında çok fazla ihtilâf olduğunu belirtmektedir. Daha sonra çoğunu “kîle” ibaresiyle belirttiği pek çok nesep silsilesi zikrederek tahkik ehli bilginlerin onların Ali b. Ebî Tâlib'e kadar varan nesep silsilelerini kabul etmediğini belirtmektedir. Akabinde dördüncü Fâtımî Halifesi Mu'izz-Lidînillâh (341-365/953-975) ile Mısır'a geldikten sonra karşılaştığı Şerîf Abdullâh b. Tabâtabâ'nın diyaloguna yer verip eğer nesepleri sahih olsaydı İbn Tabâtabâ'nın Mu'izz'e nesepleri hakkında soru sorduğunda Mu'izz'in bu soru üzerine nesepleri hakkında bilgi vermesi gerektiğini, ancak bunu yapmadığını belirtmekte ve Ubeydullâh'ın nesebi hakkında farklı rivayetleri vererek Fâtımîler'in soyunun Ali b. Ebî Tâlib'e dayanmadığı kanaatini taşımaktadır.⁴³ İbn Hallikân, ilgili rivayeti Şerîf İbn Tabâtabâ'nın biyografisini verdiği yerde zikretmektedir. Buna göre Mu'izz, Mısır'a geldiğinde Ali b. Ebî Tâlib'in soyundan gelen Abdullâh b. Ahmed b. Ali b. Hasan b. İbrâhîm b. Tabâtabâ b. İsmâil b. İbrâhîm b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib⁴⁴ ona neseplerinin kime dayandığına dair soru yöneltmiş, Mu'izz de ona bir mecliste şerifleri toplayarak nesebinin kime dayandığını söyleyeceğini belirtmiştir. Mu'izz daha sonra sarayında birçok kimsenin katıldığı bir toplantı tertip etmiş ve yanında bulunan

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/310-311.

⁴¹ 'Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Kahire: Mektebetü Ahd, 1964), 283, 288.

⁴² 'Abdurrahmân b. İsmâil Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn*, thk. İbrâhîm Zîbek (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 2/216.

⁴³ Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zamân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dârü Sâdır, 1977), 3/117-118.

⁴⁴ Hakkında bilgi için bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/81-83.

kılıcının yarısını kınından çekerek “işte bu benim nesebim” demiş, daha sonra orada bulunanların üzerine birçok altın saçarak, “bu da benim hesabım/kanıtım” demiş, oradakiler de bunun üzerine işittik ve itaat ettik demişlerdir.⁴⁵

İbn Tabâtabâ'nın hayatıyla ilgili eserinde bilgi veren İbn Hallikân onun vefat tarihini 4 Receb 348/10 Eylül 959 olarak vermektedir.⁴⁶ Yani bu tarihe göre İbn Tabâtabâ, Mu'izz'in Mısır'a geliş tarihi olan 362/973 yılından 14 yıl önce vefat etmiştir. İbn Hallikân da mevcut çelişkiye eserinde dikkat çekmektedir. Kendisi hadis hafızı Zekiyüddîn Ebû Muhammed el-Münzirî'ye (öl. 656/1258) bunu sorduğunu onun şerifin ölüm yılında kuşku bulunmadığını, Mu'izz ile olayın kendisi arasında yaşandığı kişinin muhtemelen İbn Tabâtabâ'nın oğlu⁴⁷ olduğunu ifade etmektedir. İbn Hallikân ayrıca şerifin 348/959 olan vefat tarihini el-Müsebbihî'nin eserinde de gördüğünü ifade etmektedir. Son olarak İbn Hallikân, İbn Zûlâk'ın eserinde Mu'izz ile görüşen iki şerifin Ebû Ca'fer Müslim b. Ubeydullâh el-Hüseynî ve Ebû İsmâîl İbrâhîm b. Ahmed el-Hüseynî er-Ressî olduğunu ve muhtemelen bu olayın ikisinden biri ile Mu'izz arasında cereyan ettiğini ifade ederek mevcut rivayetin kesin olarak gerçekleştiğini kabule yanaşmaktadır.⁴⁸

Zehebî de eserinde vermiş olduğu bilgiler çerçevesinde Ubeydullâh'ın nesebinin Ali b. Ebî Tâlib'e dayanmadığı kanaatini ortaya koymaktadır. Zehebî, Ubeydullâh'ın kendisinin Ca'fer es-Sâdık'ın neslinden olduğunu ifade eden nesebini Ubeydullâh b. Muhammed b. Abdullâh b. Meymûn b. Muhammed b. İsmâîl b. Ca'fer b. Muhammed şeklinde verdiğini belirtmektedir. Zehebî daha sonra Ubeydullâh hakkında onun isminin aslında Ubeydullâh olmadığı, aksine Sa'îd b. Ahmed ya da Sa'îd b. Hüseyin olduğu, babasının Yahudi olduğu, zındıklık hakkında eser telif eden Deysân'ın çocuklarından olduğu şeklinde rivayetleri “kîle” edatıyla vermiştir. Başka bir rivayete göre Ubeydullâh el-Mehdî'nin Midrârî (155-366/772-976) emiri II. Elyesa' (270-296/883-909) tarafından öldürüldüğünü gören Ebû Abdullâh eş-Şîî'nin yanında bulunan bir hizmetliyi ortaya çıkararak “bu sizin imamınızdır,” dediğini ifade

⁴⁵ 'Alî İbn Zâfir, *Ahbâru'd-düvelî'l-munkatî'a*, nşr. André Ferré (Kahire: Institut Français D'archéologie Orientale, 1972), 27-28; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/81-82; İbn 'Abdizzâhir, *er-Ravzatü'l-behiyye*, 14; Cemâlüddîn Yûsuf İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), 4/81; Muhammed b. Ahmed İbn İyâs, *Bedâ'ru'z-zühûr fî vekâ'î'd-dühûr*, thk. Muhammed Mustafâ (Kahire: Heyetü'l-Mısıriyyetü'l-Âmmetü Li'l-Kitab, 1984), 1/187; Etienne-Marc Quatremère, “Du Khalîfe Fatimite Moëzz-li-din-Allah”, *Journal Asiatique* 3/3 (1837), 166-167; Ferdinand Wüstenfeld, *Geschichte der Fâtîmiden-Chalifen* (Göttingen: Dieterich'sche Verlags-Buchhandlung, 1881), 119. Quatremère'ye göre Mu'izz'in bu ifadeleri neseplerinin Alî b. Ebî Tâlib'e dayanmadığına delildir. bk. Quatremère, “Sur La Dynastie”, 111.

⁴⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/83.

⁴⁷ Wüstenfeld ise söz konusu kişinin şair Ahmed b. Tabâtabâ'nın oğlu Kâsım olabileceğini ifade etmektedir. bk. Wüstenfeld, *Geschichte*, 119-120 (dn.).

⁴⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/83. Ayrıca bk. Ahmed b. 'Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî funûnî'l-edeb*, thk. Necîb Mustafâ Fevvâz-Hikmet Keşle Fevvâz (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 28-29/88. Nüveyrî, ayrıca şeriflerin bu durumunu “Tavizsiz bir şekilde ortaya çıkıp yalan yanlış şeyler okudular ve bize tasdik ettiniz mi diye sordular biz de evet dedik,” diyenlerin durumu gibi olduğunu ifade etmektedir. Yemen'de yaşayan İsmâîlî dâîilerinden Dâî İdrîs, İbn Hallikân'ın bu rivayeti için eserinde şunları söylemektedir: “Biz bunun fasit ve inandırıcılığı olmayan bir söz olduğunu söylüyoruz. Zira onun Peygamberin soyundan meşhur bir neseple geldiği malumdur. Bu ifade edilenler inat ve zorbalıkla söylenen şeylerdir. Zira onlar nesep hakkında ta'n edilecek bir şey bulamamışlardır. Dolayısıyla akıl sahiplerini ikna edemeyecekleri hilelere başvurmaktadırlar. Bu ifadeleri ancak cahiller kaale alır.” Bilgi için bk. 'İmâdüddîn Dâî İdrîs, *Târîhu'l-hulefâi'l-Fâtîmiyyîn bi'l-Mağrib el-kısmü'l-hâs min kitâbi 'uyûnî'l-ahbâr*, thk. Muhammed el-Ya'lâvî (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1985), 727-728.

etmektedir. Ubeydullâh'ın nesebi hakkında muhakkik bilginlerin İbn Hallikân'ın eserinde yer verdiği Mu'izz-Lidîillâh ile İbn Tabâtabâ arasında geçenleri delil getirdiklerini ifade eden Zehebî, son olarak İbnü'l-Bâkillânî ve başka imamların onların neseplerinin batıl olduğunu söylediklerini belirtmektedir.⁴⁹

Memlükler dönemi tarihçisi İbn Tağrıberdî ise Kâdî İbnü'l-Bâkillânî'den naklen Mecûsî bir kimse olan el-Kaddâh'ın Ubeydullâh'ın dedesi olduğunu, onun Mağrib'e gittiğinde hiçbir nesep âlimi kendisini tanımazken Alevî olduğunu iddia ettiğini, onun Bâtînî düşüncelerle İslâm'a zarar verme noktasında hırslı bir kimse olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca onun yaratılışı bozma niyetinde olmasından ötürü fikhî ve ilmi ortadan kaldırdığını, kendisinden sonra gelen evlatlarının şarabı ve ahlaksızlıkları helâl kıldıklarını, Râfizîliği yaydıklarını, netice itibarıyla Kaddâh'ın yalancı ve hilekâr olduğunu belirtmektedir. İbn Tağrıberdî daha sonra bizim de yukarıda değindiğimiz İbn Hallikân'ın görüşlerini olduğu gibi eserine alarak cümlesinin sonunda Fâtımîler'in nesebiyle alakalı çok fazla söz söylendiğini, ancak bununla ilgili sözü uzatmak istemediğini, nihayet onların Ehl-i beyt'e mensup olmadıklarını belirtmektedir.⁵⁰

İlgili rivayetlere bakıldığında Fâtımîler'in nesebi hakkında serdedilen nesep zincirlerinin birçoğunun birbirinden farklı ve çelişkili olduğu görülmektedir. Rivayetlerin bu şekilde olmasının temel sebebi başta da belirttiğimiz üzere İsmâîlî davetin gizlilik döneminin uzun sürmesi ve bu sürecin son derece karanlık merhaleler geçirmiş olmasıdır. Bu sürecin net bir şekilde aydınlatılamaması ortaya birden çok rivayetin çıkmasına neden olmuş, neticede Fâtımîler'in nesebi günümüze kadar tartışmalı bir konu olarak gelmiştir. Fransız müsteşrik Quatremère Fâtımîler'in nesebi hakkında ele aldığı müstakil çalışmasında söz konusu duruma dikkat çekerek Fâtımîler'in nesebinin aidiyeti hususunda ortada birçok zihin bulandıran rivayet bulunduğunu, bazı tarihçilerin Abbâsî halifelerinin tesirinde kalarak, bazılarının da Fâtımî hanedanının diğer düşmanlarıyla birlikte hareket ederek eserler yazdıklarını, neticede ortaya çıkan birçok rivayetin söz konusu durumu daha da karmaşık hale getirmekten başka bir işe yaramadığını ifade etmiştir.⁵¹ Dolayısıyla rivayetlerden yola çıkarak Fâtımîler'in nesebinin Ehl-i beyt'e dayanıp dayanmadığının ortaya çıkarılması imkânsız bir hale dönüşmüştür. Öte yandan mevcut rivayetlerin Fâtımîler'in nesebinin Ehl-i beyt'e dayandığını delillendirme noktasında farklılık ve çelişki arzettiği için yetersiz kaldığını gören İbn Haldûn ve Makrîzî'nin bazı sosyolojik gerekçeler ile görüşlerini tahkim etmeye çalışmaları, dikkat çekici bir istisna olarak yerini almıştır.

3. Modern Dönem Araştırmacıların Yaklaşımı

Özellikle Fâtımî tarihiyle ilgilenen 19. yy. oryantalistlerin çoğunun Fâtımîler'in nesebine bakış açısı, nesebin Ehl-i beyt'e dayanmadığını savunan tarihçiler ile aynı çizgide olmuştur.⁵² Bunlardan Fransız müsteşrik Quatremère, Fâtımîler'in nesepleriyle alakalı iddia ettiklerinin gerçeği yansıtmadığına delil olarak kendileri için sabit bir soy kütüğü benimsememiş olmalarını göstermektedir. Ona göre eğer Fâtımîler sabit bir soy kütüğü benimseselerdi muhakkak bu nesep silsilesi sonraki yazarlar tarafından aynen kopyalanıp aktarılacaktı. Yine ona göre nesep zincirindeki bu çelişkiler, yaptıklarından emin olmayan ve ne pahasına olursa olsun şanlı bir aileye girmek isteyen insanların beceriksiz deneme ve yanlışlarından başka bir şeyi göstermemektedir.⁵³ Öte yandan Quatremère, İbn Haldûn'un çıkarımlarına da itirazda

⁴⁹ Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. İbrâhîm ez-Zîbek (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1983), 15/141-143.

⁵⁰ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 4/79-81.

⁵¹ Quatremère, "Sur La Dynastie", 101.

⁵² Daftary, *The Ismâ'îlîs*, 101.

⁵³ Quatremère, "Sur La Dynastie", 111.

bulunmaktadır. Ona göre İbn Haldûn'un Ubeydullâh ve haleflerinin kısa süre içerisinde hâkimiyetlerini birçok bölgeye yaymaları ve bunun neticesinde taraftarlarının artmasından hareket ederek neseplerinin Ali b. Ebî Tâlib'e dayandığını ispat ettiği tezi geçerli bir tez değildir. Buna delil olarak gözü pek maceracıların böylesine şaşırtıcı fetihleri neredeyse olağanüstü bir hızla gerçekleştirdiklerine ikna olmak için doğu tarihini gözden geçirmenin yeterli olduğunu göstermektedir.⁵⁴ İbn Rizâm'ın İsmâîlî karşıtı rivayetini esas alarak Fâtımîler'in nesebinin Ehl-i beyt'e dayanmadığını savunan diğer oryantalistlerin başında De Sacy,⁵⁵ Wüstenfeld,⁵⁶ Dozy,⁵⁷ Nicholson⁵⁸ ve De Goeje⁵⁹ gibi isimler gelmektedir.⁶⁰ Fakat daha sonra yeni kaynak materyallerinin ortaya çıkmasıyla batı dünyasında Fâtımîler'in nesebinin Ali b. Ebî Tâlib'e dayandığını savunanlar da olmuştur. Bunların önde geleni Casanova, Ivanow⁶¹ ve Massignon'dur.⁶²

Araştırmacı İbrahim Şu'ût ise Fâtımîler'in nesebinin sahih olduğunu, nesepleri hakkında serdedilen olumsuz görüşleri ifade ederek bunları çürütmeye çalışmıştır. Konu hakkında ifade edilen olumsuz rivayetleri birkaç maddede toplayarak bunlar hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Bunlardan ilki Şerîf İbn Tabâtabâ'nın Mu'izz'e nesebi hakkında soru sorması, onun da nesebinin kılıcı olduğunu söylemesidir. Araştırmacıya göre İbn Tabâtabâ'nın Mu'izz'in Mısır'a gelmesinden on dört yıl önce ölmesi böyle bir görüşmeyi mümkün kılmamaktadır. İkinci rivayete göre Se'âlibî'nin eseri *Yetîmetü'd-Dehr*'de⁶³ Mısır hâkimi,⁶⁴ Endülüs Emevî Halifesi Abdurrahmân en-Nâsır'a içerisinde hiciv ve sövgülerin bulunduğu bir mektup göndermiş, o da buna mukabil kendisini tanımadığı için cevap vermeye tenezzül etmeyeceğini ifade etmiştir. Araştırmacının bu rivayet çerçevesinde verdiği cevap Fâtımî ve Endülüs Emevî halifelerinin zaten birbirlerine rakip ve hasım oldukları, dolayısıyla Endülüs Emevî Halifesinin Fâtımî Halifesine bu tarz bir cevap vermesinin neseplerinin Ali b. Ebî Tâlib'e dayanmadığına delil olamayacağı şeklinde olmuştur. Üçüncü rivayette ise Dâî Ebû Abdullâh eş-Şîî Sicilmâse'de Ubeydullâh el-Mehdî'yi kurtarmaya çalıştığı esnada onu ölü olarak bulmuş, o da yerine hapisanede bir yahudiye bularak geçirmiş ve onun Ubeydullâh el-Mehdî'nin kendisi olduğunu ifade etmiştir. Araştırmacı bu iddiaya Ubeydullâh el-Mehdî'nin oğlu Kâim'in hapisanede babasının yanında bulunduğunu, Ubeydullâh'ın ölmesi durumunda yerine oğlunun geçmesi gerektiğini, Ebû Abdullâh ile Ubeydullâh'ın arasının daha

⁵⁴ Quatremère, "Sur La Dynastie", 105-107.

⁵⁵ De Sacy'nın değerlendirmeleri için bk. Antoine Isaac Silvestre De Sacy, "Introduction", *Exposé De La Religion Des Druzes* 1 (1838), 247-255.

⁵⁶ Wüstenfeld'in değerlendirmeleri için bk. Wüstenfeld, *Geschichte*, 3-12.

⁵⁷ Dozy'nin değerlendirmeleri için bk. Reinhart Pieter Anne Dozy, *Spanish Islam*, çev. F. Griffin Stokes (London: Chatto&Windus, 1913), 403-405.

⁵⁸ Nicholson'un değerlendirmeleri için bk. Reynold Alleyne Nicholson, *A Literary History of the Arabs* (New York: Cornell University Library, 1907), 271-273.

⁵⁹ De Goeje'nin değerlendirmeleri hakkında bk. Michael Jan De Goeje, *Mémoire Sur Les Carmathes Du Bahrain Et Les Fatimides* (Leiden: E. J. Brill, 1886), 1-3.

⁶⁰ Lewis, *The Origins of Ismâ'ilism*, 20. Ayrıca bk. Daftary, *Muhallif İslâm'ın 1400 Yılı*, 142.

⁶¹ Ivanow'un değerlendirmeleri için bk. Wladimir Ivanow, *The Alleged Founder of Ismailism* (Bombay: Thacker & Co., Booksellers, 1946), 1-174.

⁶² Lewis, *The Origins of Ismâ'ilism*, 20-21.

⁶³ İlgili rivayet için bk. Ebû Mansûr 'Abdülmelik b. Muhammed es-Se'âlibî, *Yetîmetü'd-dehr fî mehâsini ehli'l-'asr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 1/360-361.

⁶⁴ Müellif herhangi bir halife isminden bahsetmemektedir. İbn Hallikân ise mektup gönderen halifenin Azîz-Billâh olduğunu ifade etmektedir. Bilgi için bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/372-373.

sonra açılması ile birlikte böyle bir rivayetin Fâtımî kaynaklarınca aktarılmadığını, İbnü'l-Esrî'nin de İsmâîlî davası için çalışan bir adamın liderinin yerine Yahudi bir kimseyi geçirmesinin mümkün olmayacağını söylediğini belirtmektedir.⁶⁵

İbn Hammâd es-Sanhâcî'nin eserinin muhakkikleri olan araştırmacılar Tihâmî Nakra ve Abdülhalîm Uveys de eserin giriş bölümünde geniş bir şekilde yer ayırdıkları Fâtımîler'in nesepleriyle ilgili onların türlü türlü haram ve bid'atler işlediklerini, insanlara büyük zarar verdiklerini, halifelerinin sefahate düşkün olduklarını, yanlarında bulundurdıkları şâir vb. kimselerin zındıklık alameti gösterdiklerini, vezirlik ve diğer bazı önemli devlet görevlerine Yahudi ve Hristiyan kimseleri getirmelerini göz önünde bulundurarak böyle bir hareketi başlatan zümrenin Ehl-i beyt'e mensup olamayacağını neticede onların Karmatîler ile aynı kimseler olduklarını ifade etmişlerdir.⁶⁶

Görüldüğü üzere kaynaklardaki ihtilâflı ve çelişkili rivayetlere paralel olarak son dönem araştırmacıların da Fâtımîler'in nesebi hakkındaki değerlendirmeleri farklı olmuştur. Şu kadarı var ki mezkûr araştırmacıların değerlendirmeleri bu hususta çok net bir yargıya varılmasının mümkün olmadığını gözler önüne sermektedir. Bunu en iyi ifade edenlerden bir tanesi olan Farhad Daftary, Fâtımîler'in nesebi meselesinin çözülemez, sayısız anlaşmazlığın merkezinde yer almasından ötürü belirgin şekilde ortaya konulmasının imkânsızlığına vurgu yapmaktadır.⁶⁷ Fâtımîler'in nesebi hakkında serdedilen rivayetlerin cem' ve telifinin mümkün olamayacağı konusunda her ne kadar Daftary gibi düşünsek de tarihî arka plan ve yaşanan sosyo-politik gelişmelerin Fâtımîler'in nesebi hakkında bir yargıya varılmasına imkân sağladığını düşünmekteyiz. Bu anlamda gizlilik devrindeki İsmâîlî imamların, Abbâsî takibatından uzak kalmak için zamanında Abbâsîler'in Emevîler döneminde yaptıkları gibi gizlilik içerisinde faaliyetlerini sürdürebilmeleri için gerçek adlarını gizlemeleri ve takma ad kullanmaları son derece tabi bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan Ubeydullâh el-Mehdî'nin atası olarak görülen Hüseyin b. Ahmed'in Abbâsîler'in baskısından kaçarak Suriye'de bulunan Selemiye'ye yerleşmesi, burada gizlilik içerisinde Irak, Yemen ve Mağrib'deki dâîleri ile irtibatını sürdürmesi, Ubeydullâh el-Mehdî'nin Mısır'da ve Mağrib'e gitmesinin ardından burada Abbâsî Halifesi Mu'tazîd'ın takibatına uğraması, onların sıradan bir İsmâîlî davetçileri olmadığı izlenimini vermektedir.

Diğer taraftan 4./10. asırda Ubeydullâh el-Mehdî'nin nesebi hakkında İbn Rizâm ve Ehû Muhsin tarafından aktarılan rivayetler, İsmâîlî hareketi tümünden itibarsızlaştırmayı hedefleyen bir karakter olması yönüyle⁶⁸ ihtiyatla yaklaşmayı gerektirmektedir. İbn Rizâm ve Ehû Muhsin'in aktardıkları bilgiler, o dönemde siyasî ve askerî açıdan dikkat çekici bir şekilde gelişme kaydeden ve bu yönüyle Sünnî Abbâsîler için ciddi tehlike arzedecek boyutlara gelen Fâtımîler'in düşmanları tarafından neseplerindeki belirsizliklerden yararlanılarak Müslümanlar nezdinde itibar ve prestijlerini

⁶⁵ Tihâmî Nakra - Abdülhalîm Uveys, "Mukaddime", *Ahbâru mülûki benî 'Ubeyd ve sîretühüm*, mlf. Ebû Abdillâh Muhammed İbn Hammâd es-Sanhâcî (Kahire: Dârü Sahve, 1981), 9-14. Araştırmacı İbrahim Şu'ût'un eseri *Ebâtîlun yecibu en temhâ mine't-târih'e* ulaşamadığımız için onun değerlendirmelerini, İbn Hammâd'ın eserinin muhakkiklerinin kendisinden nakletmesiyle vermiş bulunuyoruz.

⁶⁶ Nakra - Uveys "Mukaddime", 20-29. Ayrıca bk. Üveys, *Kazîyyetü nesebi'l-Fâtımiyyîn*, 3-43.

⁶⁷ Daftary, *The Ismâ'îlîs*, 101.

⁶⁸ Daftary, *The Ismâ'îlîs*, 101.

düşürmeye yönelik bir teşebbüs olarak görülmeye namzettir. Zira ilk iki halife döneminde (Mehdî ve Kâim) Fâtımîler, Mağrib, Sicilya ve Batı Akdeniz’de büyük bir hâkimiyet sağlayarak bölgenin en güçlü devletlerinden bir tanesi haline gelmiş, Abbâsîler’in elinde bulunan Mısır’a yönelik gerçekleştirdiği üç ayrı teşebbüs ile doğu bölgelerini hızlı bir şekilde ele geçirme niyetinde olduğunu ortaya koymuştur. Bu tablo, o dönemde gücünden gittikçe uzaklaşmaya başlayan Abbâsîler’in ve taraftarlarının Fâtımîler’e yeni katılımları engellemek ve meşruiyetlerini şaibeli hale getirmek adına onların nesepleri üzerinden bir karalama propagandası başlatmış olduklarını ihsas ettirmektedir. Nitekim bunun devamı olarak Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh ve Kâim-Biemrillâh dönemlerinde Fâtımî halifeleri hakkında yayımlanan neseşeceleri deyim yerindeyse bu noktada onlara vurulan nihaî darbe özelliğini taşımıştır. Zira bu girişimden sonra özellikle birçok Sünnî müellif eserlerine bu neseşecesinde bulunan bilgiler doğrultusunda rivayetleri dercederek Fâtımîler’in neseplerinin sahih olmadığı yönünde önemli bir algı oluşturmuşlardır.

Diğer taraftan Quatremère’nin de dikkat çektiği üzere Fâtımîler’in sabit bir soy kütüğü benimsememiş görünmeleri, onların nesepleri hakkındaki en önemli eleştiri noktasını teşkil etmektedir. Fâtımîler’in bu yaklaşımı ilk etapta anlamsız görünmesine rağmen o dönem için düşünüldüğünde bazı mantıklı ve tutarlı tarafları bulunmaktadır. Herşeyden evvel Sanhâce ve Kutâme kabilesi gibi Mağrib bölgesinin önde gelen kabilelerin güçlü desteğiyle hareket eden ve kısa süre içerisinde Mağrib, Sicilya, Mısır, Hicaz ve Suriye gibi önemli yerleri ele geçiren Fâtımî halifeleri siyasî ve askerî açıdan ulaştıkları güce paralel olarak Abbâsî taraftarları tarafından nesepleri hakkında ortaya atılan iddiaları önemsememiş görünmektedirler. Zira Fâtımîler’in Mağrib döneminde bu iddialara verilmiş bir cevaba İsmâîlî kaynaklarda ve diğer tarihî kaynaklarda rastlanmamaktadır. Ayrıca taraftarları tarafından Ehl-i beyt üyesi olarak kabul edilen Fâtımî halifelerinin düşmanlarına koz vermek istemediklerinden neseplerini tartışma zeminine taşımak istememeleri, haklarındaki iddialara cevap verme düşüncesi ve gayreti içerisine girmemelerine sebebiyet vermiştir. Bunun en tipik örneği daha önce de bahsettiğimiz Halife Mu‘izz’in Mısır’ı ele geçirmesinin ardından eşrâftan bazı kimselere neseplerinin kimden geldiği sorusunu sormaları üzerine verdiği tehditvari cevaptır. Rivayeti doğru kabul edecek olursak Halife Mu‘izz bu tavırla ulaştıkları siyasî ve askerî gücün zaten neseplerini tashih ettiğini, dolayısıyla bu konu üzerinde konuşulmasının anlamsız olduğunu vurgulamak istemiştir. Diğer taraftan Mağrib’deki meskun Sünnî ve Hâricî kesimin Fâtımîler’in nesebi aleyhinde herhangi bir propaganda yapmamış olması dikkat çekicidir. Eğer Fâtımîler’in o dönemde nesebi hakkında polemik söz konusu olsaydı mücadele içerisinde oldukları Sünnî Ağlebîler (184-296/800-909) ile Hâricî Midrârîler (155-366/772-976) bunu muhakkak onların aleyhinde değerlendirirlerdi. Son olarak Mağribü’l-Aksâ (Uzak Mağrib/Fas) topraklarında kurulmuş olan Ehl-i beyt menşeli İdrîsîler (172-375/789-985) hanedanlığı ile Fâtımîler arasındaki mücadelelere de bakıldığında⁶⁹ İdrîsîler’in Fâtımîler’in nesebi aleyhinde herhangi bir teşebbüste bulunduklarına dair malumat kaynaklarda yer almamaktadır. Bu tespit Mağrib’de Fâtımîler’in nesebi aleyhinde hasımları tarafından herhangi bir teşebbüste bulunulmadığını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

⁶⁹ İki taraf arasında cereyan eden hadiseler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Furkan Erbaş, “Fâtımî-İdrîsî ilişkileri (297-375/909-985)”, *Tokat İlmîyat Dergisi* 12/1 (2024), 260-275.

Sonuç olarak Fâtımî yayılcılığı ve propagandasının geniş kitlelere ulaşması, bir nevi uygulamada/pratikte Fâtımîler'in neseplerini tashih etmeye yardımcı olduğu için teoride neseplerini sağlama alma noktasında kayıtsız davranmalarına sebebiyet vermiştir. Ancak bu kayıtsızlık daha sonra haklarında pek çok şeyin söylenmesine yol açmıştır. Nihayetinde Fâtımîler'in 5./11. yy'ın ortalarında Abbâsî hilâfetini himâyesi altına alan Büyük Selçuklu Devleti karşısında nüfuz ve otoritesini kaybetmeye başlamasıyla, nesepleri hakkında serdedilen olumsuz rivayetler ve ortaya konulan argümanlar İslâm dünyasında genel anlamda kabul görmüş ve günümüze kadar bu haliyle gelmiştir.

Ubeydullâh el-Mehdî'nin soyunun Ali b. Ebî Tâlib'den gelip gelmediği tartışmasının yanında Fâtımîler'in ikinci imamı Muhammed el-Kâim-Biemrillâh'ın (322-334/934-946) Ubeydullâh'ın oğlu olup olmadığı hususu da tartışmalıdır. Bu tartışma bazı İslâm tarihi kaynaklarında yer alan farklı rivayetlere dikkat çeken birkaç araştırmacı tarafından ortaya atılmıştır.⁷⁰ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kâim'in Mehdî'nin soyundan gelmediğini savunanların başında Bernard Lewis ve Fâtımîler'in dördüncü halifesi Mu'izz-Lidînillâh'ın (341-365/953-975) biyografisi hakkında müstakil bir çalışma yapan Hasan İbrahim Hasan ve Tâhâ Ahmed Şeref gelmektedir. Araştırmacıların tezini doğrulayan rivayetlere bakıldığında kaynaklarımızdan İbn Nedîm'in eserinde yer verdiği İbn Rizâm rivayetinde, Mehdî'nin Mağrib'e geldikten sonra kendi iddia ettiği nesebinin kabul görmemesinden sonra ortaya Muhammed b. İsmâil'in oğlu olduğunu iddia ettiği Ebü'l-Kâsım Hasan adlı bir genci çıkardığı ve onun kendisinden sonra başa geçtiği belirtilmektedir.⁷¹ Buna benzer bir rivayete göre ise Ubeydullâh el-Mehdî'nin Midrârî emiri II. Elyesa' tarafından öldürüldüğünü gören Dâî Ebû Abdullâh eş-Şîî yanında bulunan bir hizmetliyi ortaya çıkararak halka onun imamları olduğunu söylemiştir.⁷² Bu iki rivayetin kesiştiği nokta her hâlükârda Mehdî'den sonra gelen Fâtımî halifelerinin onun nesebinden olmayışıdır. Bernard Lewis, İsmâîlîlik'teki müstekar (sabit/asıl) ve müstevda' (emanetçi) imam arasındaki ayrıma dikkat çekerek hareketin gizlilik evresinde iki ayrı imam çizgisinin bulunduğunu, Meymûn el-Kaddâh'ın başdâî ve Muhammed b. İsmâil'in hâmesi olduğunu, daha sonra Meymûn'un oğlu Ubeydullâh'ın emanetçi vasfıyla daveti yürüttüğünü ve kendisinden sonra davetin başına Muhammed b. İsmâil'in soyundan gelen Kâim'in geçtiğini böylece imâmetin Ali b. Ebî Tâlib'in soyundan devam ettiğini belirtmektedir.⁷³ Araştırmacılar Hasan ve Şeref de buna benzer olarak Mehdî'yi müstevda' imam, kendisinden sonraki Fâtımîler'in ikinci halifesi Kâim'i müstekar imam olarak isimlendirmekte her ikisinin Mağrib'e gidiş süreçlerinde çeşitli sıkıntılar atlattıklarını, Mağrib'de devleti kurduktan sonra Mehdî'nin halife olduğunu ve İsmâîlî davetin başına geçtiğini, Kâim'in ise veliaht olduğunu ifade etmektedirler. Hasan ve Şeref, Kâim ve sonraki halifelerin gizlilik dönemi İsmâîlî imamlarının hücceti olan Meymûn el-Kaddâh'ın

⁷⁰ Hasan İbrâhîm Hasan - Tâhâ Ahmed Şeref, *el-Mu'izz-Lidînillah İmâmu Şî'ati'l-İsmâ'îliyye ve müessisu'd-Devleti'l-Fâtımiyye fî Mısır* (Kahire: Mektebetü'n-Nehzati'l-Mısıriyye, 1947), 10-13. Konu hakkında geniş bilgi için bk. İhsân İlâhî Zahîr, *el-İsmâîliyye Târîh ve Akâid* (Lahor: İdâretü Tercümânî's-Sünne, 1987), 167-266; Ukbe İbn Müdevvir, "Tahkîk'ün-Nesebi'l-Fâtımiyyîn Beyne'l-Müeyyedîn ve'l-Münkerîn", *Mecelletü Medârâtı Târîhiyye* 1/3 (2019), 481-503.

⁷¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 265.

⁷² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 15/142.

⁷³ Lewis, *The Origins of Ismâ'ilism*, 44-67, 71-73; Daftary, *Muhâlif İslâm'ın 1400 Yılı*, 147-148. Ivanow, Lewis'in bu fikrine çeşitli gerekçeler ile itiraz etmektedir. bk. Ivanow, *Ismâ'îlî Tradition Concerning the Rise of Fâtımîds* (Kalküta: Oxford University Press, 1942), 53-55, 129, 151-152.

neslinden olmadığını, dolayısıyla Meymûn'un neslinden olan Ubeydullâh el-Mehdî⁷⁴ ile aralarında nesep ve akrabalık ilişkisi olmadığını, aralarında sadece ruhî terbiye yönüyle bir ilişki olabileceğini belirtmektedirler. Onlara göre imâmîette iki tane öne çıkan grup vardır. Bunlardan gizlilik dönemi imamları Hüseyin b. Ali ile başlayıp ikinci Fâtımî Halifesi Kâim ile sonlanmakta, imâmîete niyabeten gelenler ise Selmân el-Fârisî ile başlayıp Mehdî ile sonlanmaktadır.⁷⁵

Araştırmacılar ayrıca iddialarını Mu'izz'in başkadısı olup Mehdî döneminde devletin hizmetine giren Kâdî Nu'mân b. Muhammed'in (öl. 363/974) eseri olan *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerat*'ta yer alan bir rivayet ile destekleme yoluna gitmişlerdir. Mu'izz'in rivayet ettiği bu habere göre Mehdî'nin hamile eşlerinden bir tanesi ona rüyasında kucağında ay gibi parlayan birşeyi emzirdiğini söylemiştir. Bu sırada üçüncü Fâtımî Halifesi İsmâil el-Mansûr-Billâh (334-341/946-953) da annesinin karnındaydı. Çok geçmeden Mehdî'nin oğlu Ebü'l-Hasen ile Mansûr aynı vakitte doğmuş, Mehdî, eşinden Mansûr'u emzirmesini istemiştir. Kadın Mansûr'u emzirmeye devam ettiği sırada Ubeydullâh ona rüyasının tahakkuk ettiğini söylemiştir. Kadın yaşlandığında bu işin (imâmîet/hilâfet) artık Mehdî'nin sarayından çıktığını, oraya asla dönmeyeceğini, bundan sonra Kâim'in sarayında kalacağını ve dünya devam ettikçe imâmîetin/hilâfetin, sarayın sahibinin zürriyetinde kalacağını ifade etmiştir.⁷⁶ Araştırmacılar bu rivayeti delil göstererek Kâim'in çocuklarının Mehdî'nin neslinden gelmeleri durumunda kadının bu ifadeleri zikretmeyeceğini, dolayısıyla Mehdî'nin zürriyetinin Kâim'in zürriyetinden farklı olduğunu belirterek tezlerini savunmaya çalışmışlardır.⁷⁷

Her ne kadar araştırmacılar Kâim'in Mehdî'nin oğlu olmadığını ispat etmeye çalışmışlarsa da aksi yönde çok kuvvetli deliller mevcuttur. Öncelikle yukarıdaki rivayette bahsi geçen kadın, kuvvetle muhtemel imâmîetin/hilâfetin kendi oğlu Ebü'l-Hasen'in neslinden değil, Kâim'in neslinden devam edeceğine vurgu yapıyor görünmektedir. Zira rivayeti nakleden Kâdî Nu'mân ve ondan naklen Dâî İdrîs de rivayeti bu minvalde aktarmışlardır. Eğer rivayetten araştırmacıların tespit ettiği anlam çıkarılmaya müsait olsa bu iki müellif muhakkak böylesi önemli bir konuda izahata başvururlardı. Öte yandan Mehdî döneminde onun hizmetine giren ayrıca Kâim, Mansûr ve Mu'izz dönemlerinde onların yanında üst düzey görevler üstlenen Kâdî Nu'mân, Kâim ve kendisinden sonra gelen halifelerin Mehdî'nin neslinden gelmediklerine dair hiçbir bilgi vermemektedir. Aksine Kâim ve çocuklarının Mehdî'nin neslinden geldiklerine ve onlara oğlu olarak hitap ettiğine dair eserinde rivayetler bulunmaktadır.⁷⁸ Ayrıca Mu'izz de birçok kere Mehdî'den dedesi olarak bahsetmiştir.⁷⁹ Bununla birlikte Mehdî'nin nesebinin Ali b. Ebî Tâlib'e dayanmadığını savunanlar da dâhil birçok Sünnî tarihçi kendisinden sonraki Fâtımî halifelerin

⁷⁴ Araştırmacılar Ubeydullâh el-Mehdî hakkında telif ettikleri biyografik çalışmalarında onun Meymûn el-Kaddâh'ın soyundan geldiğini belirtmektedirler. bk. Hasan İbrâhîm Hasan- Tâhâ Ahmed Şeref, *‘Ubeydullâh el-Mehdî İmâmu’ş-Şî‘atî’l-İsmâ‘îliyye ve müessisü’l-Devleti’l-Fâtîmiyye fî bilâdi’l-Mağrib* (Kahire: Mektebetü’n-Nehzati’l-Mısıriyye, 1947), 156-169.

⁷⁵ Hasan-Şeref, *el-Mu’izz-Lidînillah*, 11-12.

⁷⁶ Kâdî Nu'mân b. Muhammed, *el-Mecâlis ve'l-müsâyerât*, thk. Habîb el-Fakî vd. (Beyrut: Dârü'l-Muntazar, 1996), 543; Dâî İdrîs, *Târîhu’l-hulefâi’l-Fâtîmiyyîn*, 256-257; Hasan-Şeref, *el-Mu’izz-Lidînillah*, 13.

⁷⁷ Hasan-Şeref, *el-Mu’izz-Lidînillah*, 12-13. Ayrıca bk. Avcu, “Fâtîmî İmâmîet Anlayışında Değişim”, 164.

⁷⁸ Kâdî Nu'mân, *el-Mecâlis*, 502-503; Dâî İdrîs, *Târîhu’l-hulefâi’l-Fâtîmiyyîn*, 524 (İng., 52).

⁷⁹ Kâdî Nu'mân, *el-Mecâlis*, 403.

Mehdî'nin nesebinden geldiğini ifade etmektedirler.⁸⁰ Son olarak eğer araştırmacıların ifade ettikleri gibi Mehdî emanetçi bir imam ise devleti kurduktan sonra o sıralar yirmi yaşında olan asıl imam Kâim'e neden hilâfeti devretmek için ölmeyi beklemiştir? sorusuna cevap bulmak gerekmektedir. Zira asıl imam dururken emanetçi bir imamın hem de ölene kadar devleti yönetmesi akla ve mantığa uygun düşmemektedir.

Sonuç

Şîa'nın İsmâiliyye koluna mensup olan Fâtımîler'in nesebi hakkında İslâm tarihinde pek çok söz edilmiştir. İslâm ve mezhepler tarihçileri arasında geçmişten günümüze kadar oldukça tartışmalı olan bu konu üzerinde bir konsensüs sağlanamamış olmasında Fâtımîler'in devletleşme sürecinden önceki davet döneminin uzun sürmesi ve bu sürecin oldukça karmaşık bir yapı arz etmesi etkili olmuştur. Ayrıca Abbâsîler'in takibine takılmamak adına davet sürecinde imamların müstear isim kullanmaları sonraki süreçte bu takma adların imamların asıl isimleriymiş gibi telakki edilmesine yol açmıştır. Bununla birlikte Abbâsîler'in Fâtımîler'in nesebini ta'n etmek adına ortaya koymuş oldukları faaliyetler ve bu minvalde çıkarmış oldukları nesep fermanları Fâtımîler'in nesebine kuşkuyla bakanların üzerinde etkili olmuş, nihayetinde bu nesep silsileleri sonraki dönem bazı tarihçiler tarafından zikredilerek bu konu hakkında olumsuz bir izlenim oluşmasına sebebiyet vermiştir. Öte yandan Şîa'nın aşırı kolu olan İsmâiliyye'ye mensup olmaları ve 4./10. asrın ortalarından itibaren siyasî ve askerî açıdan İslâm dünyasında yükselen bir güç olmalarından ötürü Fâtımîler en başından itibaren Sünnîler tarafından İslâm'a zarar veren kitle olarak görülmüş ve değerlendirmelerin çoğu arka plandaki bu anlayışın üzerine bina edilmiştir. Buna rağmen Sünnî âlimlerden İbn Haldûn ve öğrencisi Makrîzî'nin bir takım sosyolojik değerlendirmeler yaparak Fâtımîler'in soylarının Ehl-i beyt'e dayandığını savunmaları İslâm tarihinde dikkat çekici bir girişim olarak yerini almıştır. Ancak İbn Haldûn ve Makrîzî'nin sosyolojik çıkarımları özellikle Sünnî cemahta beklenen etkiyi yaratmamış bilakis çabaları görmezden gelinmiştir. Bununla birlikte Fâtımîler'in, neseplerini savunma noktasında o dönemin kamuoyunu tatmin edecek bir girişimde bulunmamaları da soylarının Ehl-i beyt'e dayanmadığını savunanların argümanlarını kuvvetlendirmiş görünmektedir. Ancak onların böyle bir girişimde bulunmamaları kısa süre içerisinde Mağrib, Scilya, Mısır, Hicaz ve Suriye bölgelerini ele geçirmelerine paralel olarak sahadaki durumun zaten böyle bir meşruiyetin oluştuğuna zemin hazırladığını dolayısıyla teoride neseplerinin tashihe ihtiyacı kalmadığını düşünmeleriyle izah edilebilir. Öte yandan Mağrib'deki Sünnî (Ağlebîler), Hâricî (Rüstemîler, Midrârîler) ve Şîî (İdrîsîler) hanedanlıkların Fâtımîler'in nesebi aleyhinde herhangi bir çaba içerisinde bulunmamaları, o dönemde nesepleri hakkında herhangi bir polemik ve tartışma konusu olmadığını göstermesi bakımından dikkate değer bir tespit olarak karşımıza çıkmıştır.

Son dönem araştırmacılar tarafından da tartışma konusu olarak ele alınan Fâtımîler'in nesebi meselesi bazı yeni kaynakların ortaya çıkmasına rağmen muğlaklığını ve müphemliğini korumayı sürdürmüştür. Hiç kuşkusuz bunda Fâtımîler'in nesebinin ele alındığı tarihten itibaren birçok rivayetin ortaya çıkması, belli belirsiz isimlerin yer aldığı birden fazla tutarsız nesep zincirlerinin

⁸⁰ Ahmed b. Muhammed İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib fi ahbâri mülûki'l- Endelüs ve'l-Mağrib*, nşr. Beşşâr Avvâd (Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2013), 1/234; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 4/74.

eserlere dercedilmesi çok etkili olmuştur. Bu durum rivayetlerin kaynağını tespit etmeyi zorlaştırmasının yanında, bunlar arasında telif yapabilme ihtimalini de ortadan kaldırmıştır. Netice itibarıyla öteden beri Fâtımîler'in nesebi hakkında ortaya konulan birçok rivayet yorum, tenkid ve düşünce bu konuyu sonuca vardırmak bir tarafa adeta imkânsız hale getirmeye yardımcı olmuştur.

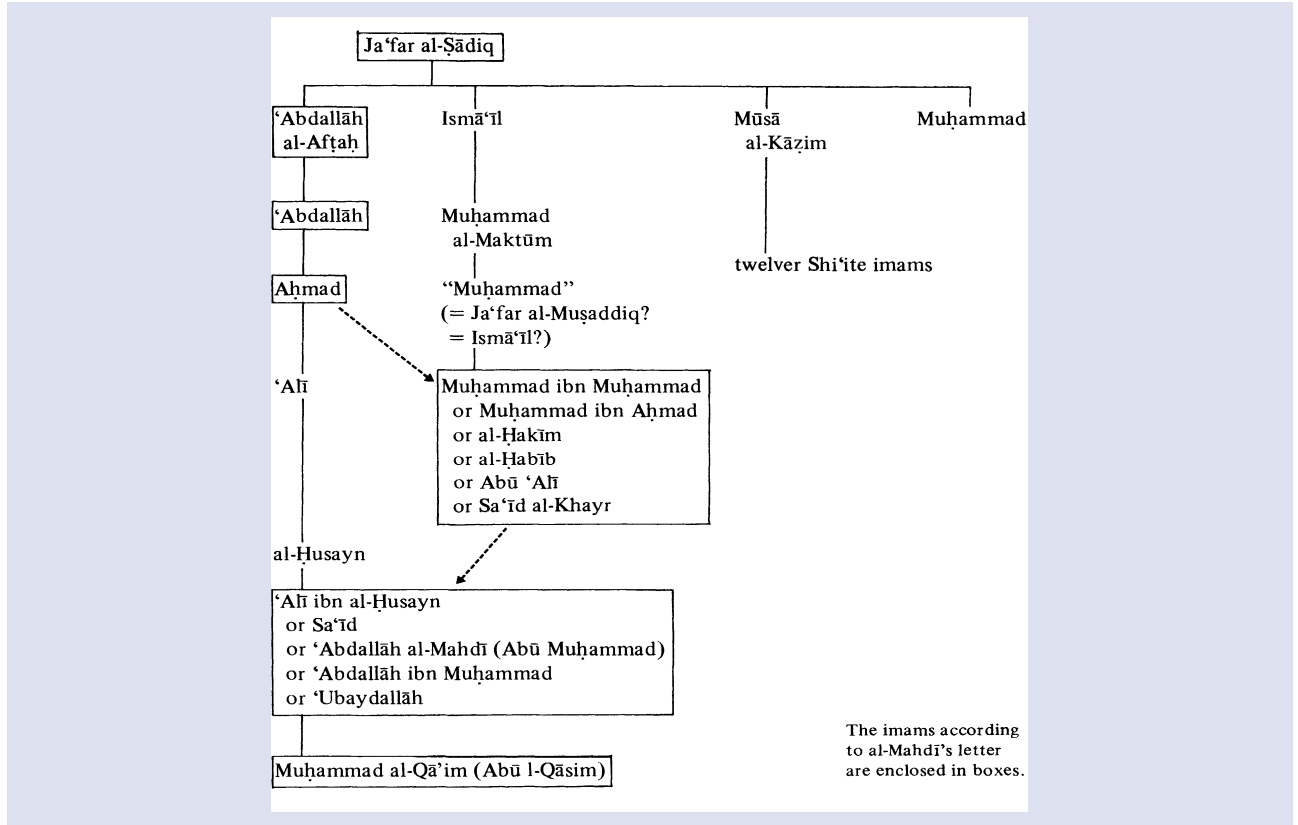
Kaynakça

- Avcu, Ali. "Fâtımî İmâmet Anlayışında Değişim Süreci". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2011).
- Aycan, İrfan - Söylemez, M. Mahfuz. *İdeolojik Tarih Okumaları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Bağdâdî, 'Abdülkâhir. *el-Fark beyne'l-fırak*. nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Kahire: Mektebetü Ahd, 1964.
- Brett, Michael. "The Mîm, the 'Ayn, and the Making of Ismâ'ilism". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 57/1 (1994), 25-39.
- Ca'fer b. Mansûrî'l-Yemen, Ebü'l-Kâsım. *Kitâbü'l-ferâiz ve hudûdü'd-dîn, fî nesebi'l-hulefâi'l-Fâtımiyyîn* içerisinde. thk. Hüseyin Hamdânî. Kahire: American University of Beirut Press, 1958.
- Ca'fer b. Mansûrî'l-Yemen, Ebü'l-Kâsım. *Kitâbü'l-keşf*. thk. Mustafâ Gâlib. Beyrut: Dârü'l-Endelüs, 1984.
- Çelik, Aydın. *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Daftary, Farhad. "A Major Schism in the Early Ismâ'îlî Movement". *Studia Islamica* 77 (1993).
- Daftary, Farhad. *Muhali'f İslâm'ın 1400 Yılı İsmaililer Tarih ve Kuram*. çev. Ercüment Özkaya. Ankara: Rastlantı Yayınları, 2001.
- Daftary, Farhad. "Muhammed b. İsmâ'il el-Mektûm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/544-545. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Daftary, Farhad. *The Ismâ'îlîs Their History and Doctrines*. New York: Cambridge University Press, 2007.
- Dâ'î İdrîs, 'İmâdüddîn. *Târîhu'l-hulefâi'l-Fâtımiyyîn bi'l-Mağrib el-kismü'l-hâs min kitâbi 'uyûni'l-ahbâr*. thk. Muhammed el-Ya'lâvî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1985.
- De Goeje, Michael Jan. *Mêmoire Sur Les Carmathes Du Bahrain Et Les Fatimides*. Leiden: E. J. Brill, 1886.
- De Sacy, Antoine Isaac Silvestre. "Introduction". *Expose De La Religion Des Druzes* 1 (1838).
- Dozy, Reinhart Pieter Anne. *Spanish Islam*. çev. F. Griffin Stokes. London: Chatto&Windus, 1913.
- Ebû Mansûr es-Se'âlibî, 'Abdülmelik b. Muhammed. *Yetîmetü'd-dehr fî mehâsini ehli'l-'asr*. nşr. Müfîd Muhammed Kumeyha. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Ebû Şâme, Abdurrahmân b. İsmâ'il. *Kitâbü'r-ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn*. thk. İbrâhîm Zîbek. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Ekinci, Abdullah. *Ortadoğu'da Marjinal Bir Hareket: Karmatîler*. Ankara: Odak Yayınları, 2005.
- Erbaş, Furkan. "Fâtımî-İdrîsî İlişkileri (297-375/909-985)". *Tokat İlmîyat Dergisi* 12/1 (2024), 260-275. <https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1441278>.
- Hamdani, Abbas - Blois, François de. "A Re-Examination of al-Mahdî's Letter to the Yemenites on the Genealogy of the Fatimid Caliphs". *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 2 (1983), 173-207.
- Hasan, Hasan İbrâhîm - Şeref, Tâhâ Ahmed. *el-Mu'izz-Lidînillah İmâmu Şî'ati'l-İsmâ'îliyye ve müessisu'd-devleti'l-Fâtımiyye fî Mısır*. Kahire: Mektebetü'n-Nehzati'l-Mısriyye, 1947.
- Hasan, Hasan İbrâhîm - Şeref, Tâhâ Ahmed. *Übeydullâh el-Mehdî İmâmu's-Şî'ati'l-İsmâ'îliyye ve müessisü'd-devleti'l-Fâtımiyye fî Bilâdi'l-Mağrib*. Kahire: Mektebetü'n-Nehzati'l-Mısriyye, 1947.
- Ivanow, Wladimir. *Ibn al-Qaddah (The Alleged Founder of Ismailism)*. Bombay: Ismaili Society, 1957.
- Ivanow, Wladimir. *Ismâ'îlî Tradition Concerning the Rise of The Fatimids*. Kalküta: Oxford University Press, 1942.
- Ivanow, Wladimir. *The Alleged Founder of Ismailism*. Bombay: Thacker & Co., Booksellers, 1946.

- İbn ‘Abdizzâhir, Muhyiddîn Abdullâh. *er-Ravzatü’l-behiyyetü’z-zâhire fî hitati’l-Mu‘izziyyeti’l-Kâhire*. nşr. Eymen Fuâd Seyyid. Kahire: Dârü’l-Arabiyyeti Li’l-Kitâb, 1996.
- İbn Haldûn, ‘Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddimetü İbn Haldûn*. nşr. Abdullah Muhammed ed-Dervîş. Dimaşk: Dârü Ya‘rub, 2004.
- İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü’l-a‘yân ve enbâ’u ebnâ’i’z-zamân*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dârü Sâdır, 1977.
- İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed. *Bedâ’i’u’z-zühûr fî vekâ’i’i’l-dühûr*. thk. Muhammed Mustafâ. Kahire: Heyetü’l-Misriyyeti’l-Âmmeti Li’l-Kitab, 1984.
- İbn ‘İzârî, Ahmed b. Muhammed. *el-Beyânü’l-muğrib fî ahhâri mülûki’l-Endelüs ve’l-Mağrib*. nşr. Beşşâr Avvâd. Tunus: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 2013.
- İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ’ İsmâ‘îl. *el-Bidâye ve’n-nihâye*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. Riyad: Dârü Hicr, 1998.
- İbn Tağrıberdî, Cemâlüddîn Yûsuf. *en-Nücûmu’z-zâhire fî mülûki Mısır ve’l-Kâhire*. nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1992.
- İbn Zâfir, ‘Alî. *Ahhâru’d-düveli’l-munkatî’a*. nşr. André Ferrê. Kahire: Institut Français d’archéologie orientale, 1972.
- İbnü’d-Devâdârî, Ebû Bekr b. ‘Abdillâh. *Kenzü’d-dürer ve cami’u’l-ğurer*. thk. Salâhaddîn el-Müneccid. Kahire: y.y., 1961.
- İbnü’l-Cevzî, ‘Abdurrahmân b. ‘Alî. *el-Muntazam fî tarîhi’l-mülûki ve’l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafâ Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995.
- İbnü’l-Esîr, ‘Alî b. Muhammed. *el-Kâmil fî’t-târîh*. thk. Ebü’l-Fidâ’ Abdullâh el-Kâdî. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1987.
- İbnü’n-Nedîm, Muhammed b. Ebî Ya’kûb. *el-Fihrist*. Beyrut: Dârü’l-Marife, 2013.
- İbnü’t-Tıktakâ, Muhammed b. ‘Alî. *Kitâbü’l-fahrî*. Beyrut: Dârü Sâdır, ts.
- Jiwa, Shainool. *The Baghdad Manifesto (402/1011): A Re-Examination of Fatimid-Abbasid Rivalry*. London: I.B. Tauris & Co., 2018.
- Jiwa, Shainool. *The Founder of Cairo The Fatimid Imam-Caliph al-Mu‘izz and his Era (Uyûnü’l-Ahhâr adlı eserin Mu‘izz ile ilgili kısmının İngilizceye Tercümesi)*. London: I.B. Tauris & Co., 2013.
- Kâdî Nu’mân, İbn Muhammed. *el-Mecâlis ve’l-müsâyerât*. thk. Habîb el-Fakî vd. Beyrut: Dârü’l-Muntazar, 1996.
- Kummî, Sa’d b. ‘Abdullâh. *Kitâbü’l-makâlât ve’l-firak*. nşr. Muhammed Cevâd Meşkûr. Tahrân: Matbaatu Haydarî, 1321.
- Lewis, Bernard. *The Origins of İsmâ‘ilism: A Study of the Historical Backround of the Fatimid Caliphate*. Cambridge: W. Heffer&Sons, 1940.
- Makdîsî, Mutahhar b. Tâhir. *el-Bed’ ve’t-târîh*. thk. Cleament Huart. Paris: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, 1899.
- Makrîzî, Ahmed b. ‘Alî. *el-Mevâ‘iz ve’l-i’tibâr bi-zikri’l-hitati ve’l-âsâr*. thk. Muhammed Zeynuhum-Medîha eş-Şerkâvî. Kahire: Mektebetü Medbûlâ, 1998.
- Makrîzî, Ahmed b. ‘Alî. *İtti‘âzu’l-Hunefâ’ bi-ahhâri’l-e’immeti’l-Fâtımiyyîne’l-hulefâ’*. thk. Cemâlüddîn eş-Şeyyâl. Kahire: Meclisu’l-a’lâ li’ş-şuûni’l-İslâmiyye, 1996.

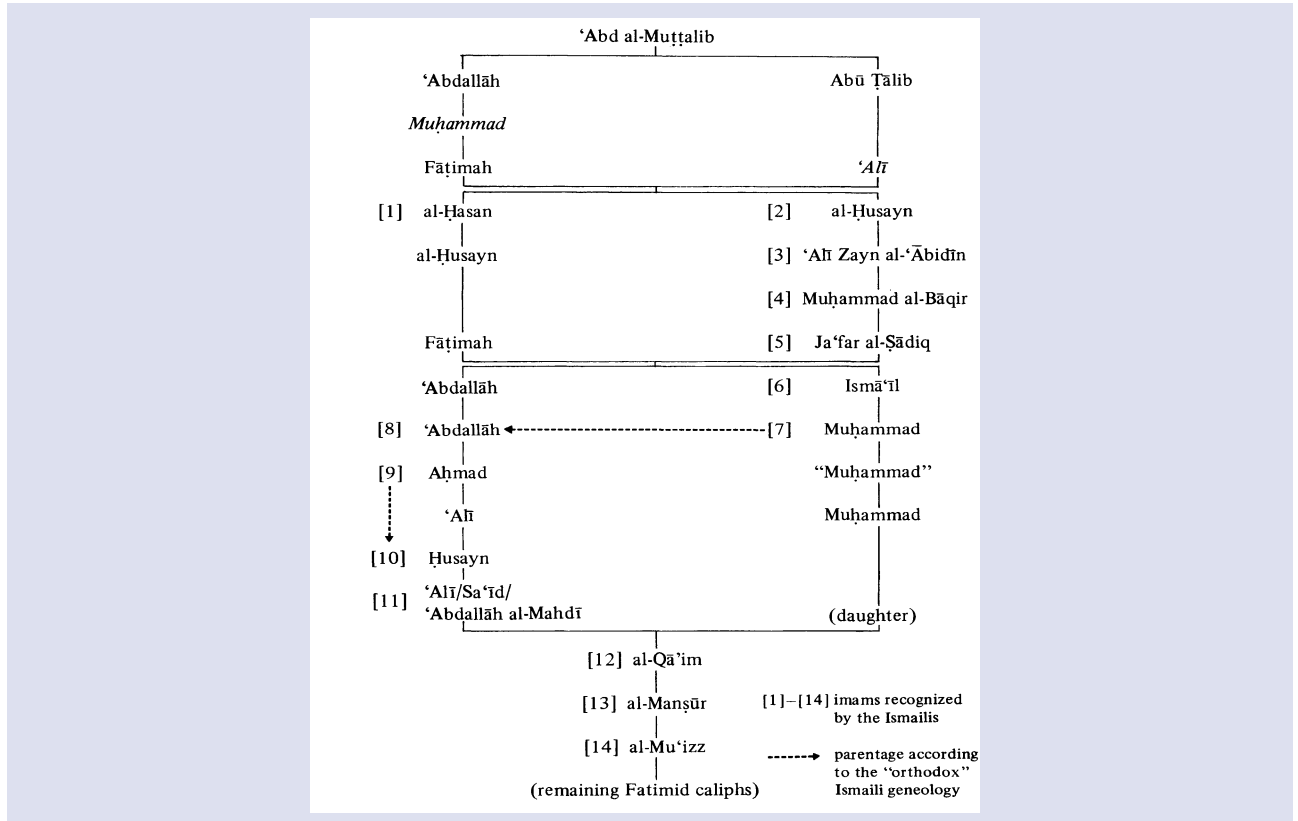
- Makrîzî, Ahmed b. 'Alî. *Kitâbü'l-mukaffâ' el-kebîr*. thk. Muhammed el-Ya'lâvî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1991.
- Mes'ûdî, Alî b. el-Hüseyn. *et-Tenbîh ve'l-ışrâf*. thk. Abdullâh İsmâîl es-Sâvî. Kahire: Mektebetü's-Şarkî'l-İslâmî, 1938.
- Nakra, Tihâmî - Uveys Abdülhalîm. "Mukaddime". *Ahbâru Mülûki Benî 'Ubeyd ve sîretühüm*. mlf. Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sanhâcî. Kahire: Dârü Sahve, 1981.
- Nicholson, Reynold Alleyne. *A Literary History of the Arabs*. New York: Cornell University Library, 1907.
- Nüveyrî, Ahmed b. 'Abdülvehhâb. *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*. nşr. Abdülmecîd et-Tarhînî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Nüveyrî, Ahmed b. 'Abdülvehhâb. *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*. thk. Necîb Mustafâ Fevvâz-Hikmet Keşle Fevvâz. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Onat, Hasan. "İsmâîl b. Ca'fer es-Sâdik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/91-92. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Öz, Mustafa - eş-Şek'a, Mustafa Muhammed. "İsmâiliyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/128-133. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Quatremère, Etienne-Marc. "Du Khalife Fatimite Moëzz-li-din-Allah". *Journal Asiatique* 3/3 (1837).
- Quatremère, Etienne-Marc. "Sur La Dynastie Des Khalifes Fatimides". *Journal Asiatique* 3/2 (1836).
- Seyyid, Eymen Fuâd. *ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısır tefsîrun cedîd*. Kahire: Dârü'l-Mısriyyeti'l-Lübânîyye, 1992.
- Takkûş, Muhammed Süheyl. *Târîhu'l-Fâtımiyyîn fî şimâli İfrîkiye ve Mısır ve Bilâdi's-Şâm*. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2001.
- Tan, Muzaffer. "Erken Dönem İsmaililik ve Temel Görüşleri". *Ekev Akademi Dergisi* 39 (2009).
- Tan, Muzaffer. *Haşşâşiliğin Tarihsel Arka Planı İsmâîlî Davet Yapılanması*. Ankara: Maarif Mektepleri Yayınevi, 2017.
- Ukbe, İbn Müdevvir. "Tahkîkü'n-Nesebi'l-Fâtımiyyîn Beyne'l-Müeyyedîn ve'l-Münkerîn". *Mecelletü Medârâti Târihiyye* 1/3 (2019), 481-503.
- Üveys, Abdülhalîm. *Kaziyyetü nesebi'l-Fâtımiyyîn*. Kahire: Dârü's-sahve, 1985.
- Wüstenfeld, Ferdinand. *Geschichte der Fatimiden-Chalifen*. Göttingen: Dieterich'sche Verlags-Buchhandlung, 1881.
- Zahîr, İhsân İlhâ. *el-İsmâiliyye târîh ve akâid*. Lahor: İdâretü Tercümânî's-Sünne, 1987.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ'*. thk. İbrâhîm ez-Zîbek. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983.

Ek 1: Ubeydullâh el-Mehdî'nin Yemen'e Göndermiş olduğu Mektuba Göre İsmâîlî İmam Listesi

Kaynak: Hamdani - Blois, "A Re-Examination of al-Mahdî's Letter", 180.

Ek 2: İsmâîlî Kaynaklarına Göre Muhtemel Bir Nesep Şeceresi

Kaynak: Hamdani - Blois, "A Re-Examination of al-Mahdî's Letter", 188.